

# INDOEURÓPAI JÖVEVÉNYSZAVAK ÉS A MÁSODIK SZÓTAGI LABIÁLIS MAGÁNHANGZÓK FEJLŐDÉSE AZ URÁLI NYELVEKBEN

HOLOPAINEN, SAMPSA – KUOKKALA, JUHA – JUNTILA, SANTERI  
(Helsinki Egyetem)

## 1. Bevezetés<sup>1</sup>

A finnugri és a számi nyelvek nem első szótagi labiális magánhangzóinak fejlődése régóta foglalkoztatja a finnugrisztika kutatóit. Manapság általánosan elfogadott elmélet, hogy a finnugri és számi *\*-u* és *\*-o* nem uráli alapnyelvi eredetűek, hanem későbbi fejlődés eredményei az adott nyelvekben (ld. pl. Sammallahti 1999; Salminen 2002), azaz korábbi *\*i-* és *\*a-*tövekből fejlődtek ki.<sup>2</sup> Az, hogy ezek a labiális magánhangzók közös számi és finnugri innovációk-e, egy másik probléma, amellyel legutóbb Kuokkala (2012, 2016b) foglalkozott részletesen. Egyéb uráli nyelvek (például a mordvin vagy szamojéd) labiális magánhangzói szintén későbbi, független fejlemények, habár a szamojéd, a finnugri és a számi labiális magánhangzók fejlődésében ugyanolyan képzők játszottak szerepet, pl. PU *\*kālī-w* > fi. *käly*, protoszamojéd *\*kālū* 'sógor'.

Nemrég Aikio (2015: 37–9) felvetette, hogy a második szótagi *\*-o* mégis visszavezethető az uráli alapnyelvre. Aikio ötlete egy viszonylag kis szócsoporthoz alapul, amelyben a finnugri és számi megfelelők *\*-o*-t tartalmaznak és a hanti és a manysi megfelelők *\*a-i* magánhangzó-kombinációra utalnak. Aikio nem foglalkozik részletesebben a témával, kijelenti, hogy a téma kifejtése egy esetleges jövőbeli kutatás problémája lesz majd.

Bár Aikio ötlete működőnek tűnik, meg kell jegyeznünk, hogy nagyon kis anyagon alapul, és az általa említett *\*-o*-szavak közül semelyiknek sincs megfelelője mindkét keleti „kulcsnyelvben”, azaz a hantiban és a manysiban. (Ezen kívül a *\*wajo-* 'süllyedni' alak manysi megfelelőjében szabálytalannak tűnő magánhangzó található, bár Aikio ezt igyekezik szabályosként magyarázni.)

---

<sup>1</sup> Köszönjük MA Niklas Metsärantának és doktor Petri Kalliönak hasznos hozzászólásait és megfigyeléseit, valamint Horváth Laurának a magyar nyelv ellenőrzését. Minden megmaradt hibáért a szerzők felelősek.

<sup>2</sup> Az uráli alapnyelvre általában két tőtipust, *\*e*-töveket és *\*A*-töveket rekonstruálnak. Az *\*e*-tő tudománytörténeti megnevezés, mert az utóbbi idők kutatási eredményei alapján inkább az *\*i*, vagy *\*i : \*j* -oppozíció rekonstruálása indokolható (pl. Sammallahti 1988; Aikio 2015; Zhivlov 2014). Nemrég Kallio (2012a) rehabilitálta azt a korábbi (Lehtisalo 1936; Janhunen 1982) nézetet, amely szerint az *\*e*-tövek tőmagánhangzója valójában egy redukált magánhangzó. Ebből is jól látható, hogy az uráli nyelvek nem első szótagi magánhangzóival kapcsolatban még sok a megválaszolandó kérdés.

Jelen tanulmány célja az, hogy megvizsgáljuk a második szótagi labiális magánhangzók datálását különböző időszakbeli indoeurópai jövevényszavak bizonyítékainak tükrében: tisztázni akarjuk, hogy a legrégebbi proto-indoeurópai és protoárja és azokat követő balti és germán jövevényszavakban találhatók-e olyan számi vagy finnségi labiális magánhangzók, amelyeket nem lehet későbbi képzéssel magyarázni, hanem csak valódi hanghelyettesítéssel. Kutatási anyagunk 12 proto-indoeurópai, 9 árja, 48 balti és 95 germán jövevényszóból áll.

Kutatásunkból kimaradnak azok a javasolt indoeurópai etimológiák, amelyek labiális magánhangzója nyilvánvalóan kései fejleménynek mondható (vagyis a finnségi vagy számi szó magánhangzójának minőségének alakulásában egy transzparens képző játszott szerepet. Ezek a szavak a következők: *kouko* (nyelvjárási változatok: *kouki*, *koukoi*, *kouvo* ← PIE *\*kouko-* vagy PB *\*kauka-* [SSA s.v. *kouko*]), *orpo* (változatai: pl. *orpana*, karjalaiban és izsórbán *orpoi*, ezen változatok korábbi képzőre utalnak; ←PII *\*arbha-* [SSA s.v. *orpo*I]), *repo* (karjalai *repoi*; ← ? előárja *\*reupōco-* [SSA s.v. *repo*]), *suku* (számi megfelelőjében: [Ē] *sohka* illabiális a második szótagi magánhangzó; ← PIE *\*suH-* [SSA s.v. *suku*]). Az *istua* 'ül' igének is indoeurópai eredetet feltételezték (← PIE *\*ēs-*, vö. görög *ἵσται* 'ülni') de ahogy SSA (s.v. *istua*) is magyarázza, a finnségi *-tu-* inkább képzőnek tűnik, mert a mordvin megfelelőből (*ozams*) hiányzik. A *vanko* szónak mind árja (← PII *\*wanka-*), mind pedig germán (← PG *\*wanga*) etimológiát feltételezték (SSA s.v. *vanko*), viszont olyan változatokkal rendelkezik, mint például a *vanka* és a *vanki* (*vangen*), ezért az *\*-o* későbbi képző fejleményének bizonyul.

## 2. Proto-indoeurópai (PIE) jövevényszavak

Ebben a fejezetben azokkal a szavakkal foglalkozunk, amelyekben a számi vagy a finnségi nyelvek alapján rekonstruálható az *\*-o* vagy az *\*-u*, és amelyeknek indoeurópai etimológiát javasoltak. E szavak között olyan szavak is vannak, amelyek disztribúciója szűk, de amelyeknek forrása hangtanilag proto-indoeurópainak mondható: ezek a szavak talán inkább abba a jövevényszórétegbe sorolhatók, amelyet **észak-nyugati** vagy **észak-indoeurópai** jövevényszavaknak is neveznek (ld. pontosabban Koivulehto 2001b: 239–40 és Junttila 2015: 242–3).

Fi. *koljo*,<sup>3</sup> észt (nyelvjárási) *koli*, *kolju*, *kollo* 'metal ring; something that is round and protruding', vót *koli* 'band or tie twisted from branches' ← PIE *\*kwolHes* 'wheel', gyök *\*kwel-* > szláv *\*kolo/\*koles-* (Derksen 2008: 230: a szláv nyelvcsoporthoz összes ágában megtalálható), germán, pl. óészaki *hvel* 'kerék' (Kroonen 2013: 264–5: a germán nyelvcsoporthoz összes ágában megtalálható) (Lang 2016: 28–9).

Lang fent említett új etimológiája a *koljo* szónak szemantikailag meggyőző, de hangtani szempontból van benne bizonytalanság. A Lang által javasolt indoeurópai gyökből vagy az abból képzett szavakból ugyanis nem lehet magyarázni a finnségi *-lj-* kapcsolatot. Lang a szubsztitúciókat ennél pontosabban nem fejt ki, így tisztázatlan marad, hogy feltételezi-e, hogy a protofinnségi *\*-lj-* itt az indoeurópai *\*lH-* szekvenciát helyettesíti. Ilyen szubsztitúció nem tűnhet valószínűnek, mivel egyéb ehhez hasonló

<sup>3</sup> Ez nem ugyanaz a szó, mint 'óriás' jelentésű homonimája, a *koljo*, melynek meggyőző germán etimológiája van.

példák nincsenek, a kevés, szintén *\*IH*-t tartalmazó etimológia inkább *\*lk*-ra utal általános szubsztitúcióként, pl. *\*kulki*- 'gehen' ← *\*kweIH*- 'sich regen, sich herumbewegen, wandern' és *\*kälkä*- 'müssen, sollen' ← *\*sklH*- 'schuldig sein' (Koivulehto 1991: 67–9, 69, 37. lábjegyzet).<sup>4</sup>

Ha az etimológiát elfogadjuk, a második szótagot nem lehet fonológiai helyettesítéssel magyarázni. Inkább kontamináció vagy szuffixumcsere lehetne az ok; és ebben az esetben a labiális magánhangzó igen kései is lehet.

Mivel a *j*-re semmiféle magyarázatot nem találunk se az indoeurópai, se a finnségi oldalon, az etimológiát bizonytalannak kell tartanunk. Bár a szemantikai fejlődés megmagyarázható, mégis annyira általános jelentésekről van szó, hogy az etimológia szemantikai szempontból se problémamentes.

Fi. *kutsua* (megfelelők minden finnségi nyelvben), számi *\*koććō* > É *gohččut* 'hívni' (D–T); hanti (keleti) *χus*- 'verlocken' (+ északi, déli) < ? *\*kućV*- ~ *\*kućV*- (SSA s.v. *kutsua*; UEW: 192: *\*kućV*-)

← PIE *\*gwoťy*- > örmény *kočem* 'rufe, nenne, lade ein', óészaki *kveđja* 'begrüßen, anreden, fodern, aufbieten' (Koivulehto 1985: 272–4)

A hanti szó nemigen tartozhat ide, mert gemináta affrikátát nem szokás rekonstruálni a protouráli alapnyelvbe, a finnségi és számi szóbelseji mássalhangzót viszont lehetetlen rövid affrikátából levezetni. Indoeurópai etimológia lehetségesnek tűnik, de a legrégebbi jövevényszavakban nem található példa *\*ty*-kapcsolat affrikátával való helyettesítésére, és Koivulehto balti etimológiát is javasolt a finnségi és számi szavaknak: PB *\*kwaitya*- > litván *kviēsti*, *kviečiū* 'hívni valahová'. Ez hangtanilag legalább annyira megfelelő, mint a proto-indoeurópai magyarázat. Az affrikátát talán jobban lehetne a balti szóból kiindulva megmagyarázni. Maga Koivulehto is jobbnak tartja a balti eredetet, úgy tűnik, hogy a proto-indoeurópai magyarázat inkább „pótetimológia” a szónak, ami még a hantiban is megvan, de ha a hanti szó nem tartozik ide, akkor a balti etimológia a valószínűbb. Az SSA mind a két lehetséges etimológiát említi.

A finnségi és számi nyelvek labiális magánhangzója réGINEK tűnik, de ahogy fönt írtuk, a proto-indoeurópai eredet nem valószínű.

Számi *\*puorkōs* > É *buorggos* 'tilos' (*\*puorkōjē*- 'tiltani' P–É) ← PIE *\*bhorguo-s* (gyök *\*bherH*- 'mit scharfem Werkzeug bearbeiten', LIV: 80) vagy ← PB *bargas* > lett *bārgs* 'szigorú' (Sammallahti 2001: 398)

Sammallahti (1998; 2001) a számi szónak mind proto-indoeurópai, mind balti etimológiát javasolt. Hangtanilag bármelyik elfogadható, bár a számi *-os* miatt a proto-indoeurópai eredet jobban valószínűsíthető. Szemantikai szempontból az etimológia nem problémamentes, ezért bizonytalannak tekinthető.

<sup>4</sup> A finnségi *pelkä*- 'félni' tönek is feltett Koivulehto (1991, 2001b) indoeurópai eredetet a *\*felH*- szóból, de ez inkább *-kA*- képzővel alkotott szó az uráli *\*peli*- töből, vö. számi *ballat* 'uaz'.

Számi *\*kočōj* > (É) *gožu* 'hamu' ← PIE *\*h<sub>1</sub>usyo-* > óészaki *ysja* 'fire' (Kroonen 2013: 11; Koivulehto 2001b: 244)

Ez az indoeurópai etimológia az egyik Koivulehto-féle laringális etimológia; ezekhez az etimológiákhoz mind az indoeuropaisták, mind az uralisták ellentmondásosan viszonyulnak (pl. Campbell–Garrett 1993). Bár a laringális helyettesítése *\*k*-val Koivulehto legkevésbé kritizált ötlete, ezt se fogadták szakmai körökben minden kétkedés nélkül. A számi *č* itt az indoeurópai, félmagánhangzó *y* előtti *\*s*-re vezethető vissza; ebből a szubsztitúcióból is kevés példa van.

Bár az indoeurópai etimológiát nem lehet egyértelműen elutasítani, a számi szónak szubsztrátumeredetet is lehetne feltenni. Aikio (2004) szerint a számi szavak nagy része ismeretlen szubsztrátumnyelvekből származik, és a 'hamu' hangtanilag és jelentése szempontjából is könnyen lehetne egy ilyen szó. Az etimológia bizonytalan marad.

Számi *\*kuoksōj* > É *guovssu* 'hajnal' (D–T) ← *\*h<sub>2</sub>aws-ōs* > görög *ἠώς* 'dawn', szanszkrit *uṣāś* 'uaz' stb. (megfelelők sok indoeurópai nyelvben; EWAia I: 236) (Koivulehto 2001b: 245)

Ez az etimológia ugyanolyan laringális szubsztitúciót igényel, mint fentebb a *\*kočōj*, és bár elviekben helytálló hangtanilag, az, hogy a számi *ks* több magánhangzókapcsolatra is visszamehet, gyengíti a magyarázatot. Ezt a szót se lehet meggyőző bizonyítéknak tartani a labiális magánhangzó datálására vonatkozólag. Koivulehto szerint is a számi szó labiális magánhangzóját *-j* suffixum okozta.

Fi. *nitoa*, észt *nidu* 'heften, binden etc.'; számi *\*hēðē* > É *njadđit* 'tack or lash on, tack or lash together, join together by tacking or sawing (skin straps etc.), fasten (scythe), on the handle' (P–T); erza *ńed'a*, *ńād'a* stb., moksa *ńed'a*

< PU *\*niðV-* (UEW: 713, No 1442: FW *\*ńiða-*, *\*ńiðä-*, *\*ńiđä-*, *\*ńiđä-* 'befestigen, heften, binden')

← PIE *\*nedh-* 'to tie together' > szanszkrit *náhyati* 'ties together' (EWAia II: 31–2: *nah-*; LIV: 227): germán, pl. ófelnémet *nestilōn* 'mit einer Kopfbinde versehen'; óír *nascim* 'binde, verpflichte' stb. (Joki 1973: 291; Koivulehto 1991: 49–50).

Bár az uráli és az indoeurópai szó jelentésanilag és hangtanilag is hasonlít, az etimológia mégse meggyőző, hiszen a szubsztitúciók nem szokásosak: indoeurópai *\*e* aligha válna uráli *\*i*-vé. Bár a proto-indoeurópaiban kevés magánhangzó volt, az *\*e* és az *\*i* nyilván külön fonémák voltak (az *i*-t néha a félmagánhangzó *\*j* vokális allofónjának tartják, de ennek itt kevés jelentősége van). A proto-indoeurópai aspirált *\*dh*-nak *\*ð*-vel való helyettesítésére nincs másik példa, bár hangtanilag ez elképzelhető lenne. Koivulehto (1991: 49), aki elfogadja ezt az etimológiát, úgy gondolja, hogy ez az egyetlen példa ilyen helyettesítésre, hiszen a *\*dh* a régi indoeurópai jövevényszavakban általában *\*t*-vel helyettesítődött, pl. PIE/Pre-II *\*medhu-* > *\*meti*. UEW-ben valamilyen okból kifolyólag hehezet nélküli rekonstrukció (*\*ned-*) található, de ez nyilván hibásan rekonstruált alak.

És ami a legfontosabb: ebben az etimológiában semmi sem utal arra, hogy az uráli *\*o* valamilyen indoeurópai labiális magánhangzót tükrözne, és így az etimológia semmilyen külső bizonyítékot nem ad az uráli *\*o* időbeli besorolására.

Fi. *salko* 'long pole or rod'; számi *\*čuolkō(j)/\*čuolke* > É *čuolggu* 'rod for pushing nets under ice' (D–I), erza *šalgo* 'stick, thorn, stinger'; komi *šul*, udmurt *dēd'i-šul* 'sled runner'; hanti (keleti) *sayəa* (+ déli, északi); manysi (északi) *sāyla* 'slat' (+ nyugati, déli, keleti); magyar *szál-fa* < PU *\*šilka* (UEW: 460–1, No 929; Aikio 2015: 60)

← PIE *\*ǵhalgho-*, *\*ǵhalghā* > litván *žalgas*, *žalgà* 'long thin pole', PG *galga-n* > ófelnémet *galgo* 'pole of a draw-well; gallows' (Koivulehto 2001b: 238)

A *salko* szónak régebben árja eredetet is javasoltak (PII *\*čakala-* > szanszkrit *śakala-* 'a chip, fragment, splint, log, piece'; Korenchy 1972: 67; Rédei 1986), de a fent említett, Koivulehto-féle etimológia meggyőzőbb (nem igényel metatézist, és a jelentés fejlődése egyszerű). A finn és számi labiális magánhangzó itt valószínűleg inkább képzésből származik (az UEW is ezt javasolja). A számi *\*-ōj* és az obi-ugor megfelelők magánhangzói alapján (Zhivlov [2006: 151] szerint protomanysi *\*sȳlā*, protohanti *\*sāyəl*) az *\*o* hangot nem lehet visszavezetni az alapnyelvre; Aikio (2015) is *\*-w* képzővel rekonstruálja a szót.

Fi. *rehto* 'Umzäunung, Netzreihe', észt (nyelvjárási) *rõhut* 'horizontale Kettenreihen an dem Weibergürtel', 'rõhusein' Außenwand vor der Haustür an alten Bauernhäusern'

← PIE/előgermán *\*rh<sub>1</sub>-to-* / *\*rh<sub>1</sub>-tá-* (gyök *\*reh<sub>1</sub>-* 'fügen, passen' > germ. *raða-* > norvég *rad* 'rannikon suuntainen pitkä selänne ('langstrakt jordryg langs kysten)') / *\*radō-* > ósvéd *radh* 'Reihe' stb. (Koivulehto 1999: 212–3)

Koivulehto problematikusnak tartja a szó régebbi germán etimológiáját (a középalnémet *wrechte* 'kerítés' szóval és a germán elődeivel való összekapcsolását), de a LÄGLOS (III: 142–3) elfogadja. Koivulehto szerint a középalnémet *wrechte* és svéd *vrätt* 'kis mező' nem tartoznak össze, de a LÄGLOS a szót a protogermánban *\*wrextiz* alakban rekonstruálja; a szónak még *\*wrextuz* alapnyelvi változata is létezett. Így biztosan ki lehet jelteni, hogy a szó nem proto-indoeurópai, hanem protogermán jövevényszó. Nem egyértelmű, hogy az *-o* itt a germán *-u*-t tükrözi-e, de protouráli *\*-o*-ról nem mond semmit az etimológia.

Fi. *rohto*, észt *roht* 'gyógynövény' ← *\*ghroh<sub>1</sub>-to(n)* / *\*ghroh<sub>1</sub>-tu* > svéd *grodd* 'germ', középfelnémet *gruot* 'green growth' stb. (Koivulehto 1999: 213, 2001b: 242–3)

Az SSA (s.v. *rohto*) szerint a *rohto* a *ruoho* szó képzett alakja, de nem érthető, hogy milyen képzési folyamat ment volna itt végbe – a magyarázat nem meggyőző. A Koivulehto-féle etimológiának is vannak azonban tisztázatlan pontjai, mert tartalmaz egy nehezen érthető szubsztitúciót: PIE *\*H* → uráli *\*š*. Mindazonáltal eddig ez a legelfogadhatóbb etimológiája a szónak, és jobb megoldás hiányában akár lehetségesnek is lehet tartani. A szó a finnségi nyelvekben eléggé kevésbé elterjedt, a karjalai *rohto* az SSA szerint finn jövevény. Az nem egyértelmű, hogy itt a finnségi *-o* tükrözheti-e az átadó nyelv labiális magánhangzóját. Kroonen (2013: 192) a germán alakokat visszavezeti az indoeurópai *\*ghroh<sub>1</sub>-ti* és *\*ghroh<sub>1</sub>-tu* alakokra.

Fi. *situa* 'kötni'; mordvin *sodoms*; ? mari (nyugati) *šəðəkš*, (keleti) *šüðəš* 'FaBreif, Kranz' (SSA s.v. *situa*)

← PIE *\*sh<sub>2</sub>-ey-* 'fesseln, binden' > szanszkrit *śiyati* 'binden', *śita-* 'gebunden' (LIV: 544) (Koivulehto 1991: 51, 23. lábjegyzet)

Az uráli szó elvileg proto-indoeurópaiból vagy protoárjából való átvétel lehet. Nem tisztázott, hogy a *-tV-* az árja particípiumot tükrözi, vagy egy uráli képzőről van-e szó, ahogy az SSA véli. A finnségi nyelvekben az *-o-* egyébként primér ragnak tűnik, de Koivulehto szerint a szó lív megfelelője (*sidāb*) inkább eredeti *-a-*ra utal. Koivulehto a mordvin megfelelő kapcsán ugyanezt a megjegyzést teszi, bár a *sodo-*, *sodā-* nyilván nem az *\*i-a* tövek szabályos mordvin képviselőre utal. Mivel nem tudjuk a lehetséges *\*i-o* szavak hangmegfeleléseit az egyes uráli nyelvekben, nehéz bírálni a finnségi és a mordvin szavak összetartozását ilyen szempontból, de a szabálytalannak tűnő mordvin tömagánhangzó esetleg utalhat arra, hogy nem uráli *sita-* alakra megy vissza a szó. Ugyanilyen mordvin fejlődés látható a *jožo* szónál (ld. alább). A mari szó valószínűleg nem tartozik ide, mert Aikio (2014: 154–7) magánhangzó-rekonstrukciója szerint ilyen keleti-nyugati mari megfelelés nem mehet vissza protouráli *\*i-re*.

Ha *\*-o-*t rekonstruálunk a szóban, az nem lehet itt indoeurópai hang helyettesítése, mert nincs *o*-végződésű indoeurópai alak. Lehet, hogy az uráli és az indoeurópai szó csak véletlenül hasonlóak.

Számi *\*teanō* > É *Deatnu* 'folyónév Észak-Fennoskandiában'

← PIE *\*dhenh<sub>2</sub>-u-*, gyök *\*dhenh<sub>2</sub>-* 'sich in Lauf setzen, sich davonmachen' > védikus szanszkrit *dhān<sub>2</sub>vati* 'läuft, strömt' (megfelelők görögben, keltában és tokhárban) (LIV: 144–5) (Sammallahti 2001: 398)

*Tenojoki*, északi számiul *Deatnu*, a számi nyelvterület egyik legjelentősebb folyója, és ilyen régi vizek nevei általában régiek. Számi nyelvterületen amúgy is sok olyan földrajzi név van, amely etimológiailag bizonytalan, és valószínűleg a számi nyelvek terjedése előtti paleoeurópai nyelvekből származik. Emiatt furcsa lenne, ha éppen ennek a folyónak a neve egy régi indoeurópai jövevény lenne. Aikio (2012b: 88, 12. lábjegyzet) ki is jelenti, hogy az indoeurópai etimológia valószínűleg helytelen. A *Deatnu* szó köznévként is használható, de Aikio (2009: 282) szerint ez másodlagos és a helynévből ered.

Fi. *touko* 'vetés'; erza *tundo*, moksa *tunda* 'im Frühling; Frühling'; ? komi *tuvis*, udmurt *tulīs* 'Frühling'; manyisi (északi) *tūja* 'Frühling' (+ keleti, nyugati); hanti (keleti) *toy* 'uaz' (+ déli, északi); magyar *tavas* < ? PU *\*towkV* 'Frühling; ? fluten, steigen (vom Wasser)' (UEW: 532–3, No 1069)

← PIE *\*tewk-* ? /PII *\*tawka-* > szanszkrit *tóka-* 'Nachkommenschaft, Kinder' (EWAia I: 651, 670) (Koivulehto 1991: 11, 4. lábjegyzet)

Ennek a szónak árja eredetét is javasoltak. Az uráli szót a legfrissebb etimológiai irodalomban, mint pl. Aikio (2015) vagy Zhivlov (2014), nem lehet megtalálni, és bizonytalan, hogy egyáltalán összekapcsolódnak-e az ide sorolt uráli szavak, így ez az etimológia is bizonytalan. Aikio újabb kutatásai alapján (2012a: 243, 2013: 11; vö. Kallio 2017) úgy tűnik, hogy PU *\*ow* a közfinnben *\*uu*-vá válik (vö. *\*kowsi* > *\*kuusi*), így nehéz azt feltételezni, hogy itt a finnségi diftongus ugyanolyan uráli szekvenciát



tükrözne. A magyar szót talán a *\*towkV* alakra lehetne visszavezetni, de ugyanúgy a diftongus nélküli *\*tokV* vagy *\*takV* alakra is, mert a szóbelseji *v* sokszor intervokális *\*k*-ből származik. A magyar szó második szótagja tisztázatlan eredetű.

A szó indoeurópai eredete bizonytalan, mert az EWAia (651, 670) szerint az árja szónak nincsenek megfelelői máshol a nyelvcsaládban, ezért proto-indoeurópai jövevényről aligha lehet szó. Az árja szó talán lehetne a finn ségi szó forrása akkor is, ha a szót uráli alapnyelvre nem vezetnénk vissza. A labiális magánhangzó korára vonatkozóan ez az etimológia nem szolgál semmiféle tanulsággal.

Fi. *tuhto* 'Ruderbank, Ducht' ?; ? svéd számi *totko* 'Spanten im Boot und Schiff'; mari *táktá* 'Spant, Rippe'; komi *tík* 'Querholz'; manysi *\*tákt* (~ -ə) > északi *toχət* 'Querholz des Kahnes' (+ keleti, déli), hanti *\*tuγət* > keleti *tōγət* 'dünnes Querholz, Leiste im Boot, die verhindert, daß das Boot zusammenfällt' (+ déli, északi, Zhivlov 2006: 121), magyar *tat* ?; protoszamójéd *\*táktá* > nyenyec *tade* 'Querholz im Kanu', szölkup *tāte* 'Bank im Boot' (UEW: 534; SSA s.v. *tuhto*) < PU *\*tuktV*

← PIE *\*tuk-to-* / *\*tuk-tah₂-* > lett nyelvj. *tukte, tukta, tukts* 'krumm gewachsenes Knieholz in inner des Bootes', gyök *\*teuk-* (Koivulehto 1990: 4–5)

A finn ségi szó valószínűleg germán jövevényszó, és így nem lehet megfelelője a többi szónak (Aikio 2009: 25; LÄGLOS III: 308–9; Älgu s.v. *tuhto*). A számi szó csak a régi svéd számi irodalmi nyelvben található meg, és az alak metatézist is igényel, ezért nem biztos, hogy valóban ide tartozik. A protouráli szónak a hantiban és a manysiban is vannak megfelelői, amelyek alapján legalább a protouráli *\*a-o* szavakban lehet rekonstruálni a labiális magánhangzót, de az esetleges *\*u-o*-tövek fejlődéséről egyelőre semmit sem tudunk. Zhivlov (2006: 121) a proto-obi-ugor szót *\*toktj*-ként rekonstruálta, innen manysi *\*tákt* (~ -ə) 'Querholz' és hanti *\*tuγət* 'uaz'. A magánhangzó-megfelelések itt ugyanazok, mint pl. a következő uráli szavakban: *\*tulka* > obi-ugor *\*toyli* > manysi *\*təwəl* (~ -ə) 'Feder, Flügel', hanti *\*tuγəl* 'toll' (Zhivlov 2006: 121) vagy *\*suksi* 'síléc' > obi-ugor *\*θoyθi* > manysi *\*təwt* (~ -ə) 'uaz', hanti *\*luγ* 'Schneeschuh' (Zhivlov 2006: 118). Elégé biztosnak tűnik, hogy első szótagi *\*u*-val rendelkező szavakban az obi-ugor megfelelők alapján nemigen lehet a második szótagi magánhangzó minőségét meghatározni.

A magyar szó *a* hangja kevésbé szokásos képviselője az uráli *\*u*-nak; a legjobb példák a finn ségi *u* = magyar *a* hangviszonyról valószínűleg abból erednek, hogy ilyenkor a balti finn nem az eredeti magánhangzót tartotta meg, hanem az *u* valamilyen kontrakcióból született (pl. PU *\*pa/uwi* > fi. *puu*, magyar *fa*<sup>5</sup>). A szóval kapcsolatban megfogalmazható az is, hogy semmilyen bizonyítékot nem nyújt a protouráli labiális magánhangzók létezésére.

### 3. Árja jövevényszavak

A labiális magánhangzóval rendelkező árja jövevényszavakat ugyanolyan érvek alapján válogattuk ide, mint a proto-indoeurópai jövevényszavakat fentebb. Ahogy

<sup>5</sup> Aikio (2015: 66) a *puu* szót így rekonstruálja, és nem határozza meg egyértelműen, melyik volt az első szótagi magánhangzó; szerintünk *\*a* rekonstruálása a magyar és a finn magánhangzót szabályosabban magyarázná.

közismert, az árja jövevényszavak több rétegre oszthatók (Koivulehto 1999, 2001b), ebben a fejezetben protoárja (= proto-indoiráni), protoiráni és valószínűleg protoiráninál későbbi iráni nyelvekből átkerült szavakat tárgyalunk.

Fi. *arvo* 'Wert, Preis', magyar *ár* < PU ? \**arwo* ← PII \**argha-* > óind *arghá-* 'Wert, Preis' (Munkácsi 1901: 136–7; SSA s.v. *arvo*; Joki 1973: 251–2; UEW: 16–7)

Ez egy régóta ismert és általánosan elfogadott etimológia. A szónak biztos megfelelői csak a balti finnben és a magyarban vannak, amely nehezíti a labiális magánhangzó korának tisztázását: az *-o* eredetinek tűnik, nem képzői eredetűnek, de nehéz pontosabban meghatározni a korát, mert a számi, mordvin és obi-ugor megfelelők hiányoznak; homályos, hogy a mordvin *ar't'sems*, M *ar'sams* 'gondol' ige idetartozik-e. Az \**asora* szóval ellentétben (ld. lent) itt az *-o* nem tükrözheti az átdadó nyelv labiális magánhangzóját, mert az árjában ugyanott *-a* van. A finnségi *-v-* az *rg*-szekvencia *-rv-*ként való szubsztitúciójából fakad, nem pedig valamely átdadó nyelv labiális eleméből, amely egyszerre megmagyarázhatná a labiális magánhangzót is. Elviekben az \**-o* tükrözhetné az \**a-*t, amely \**-o*-val lett volna helyettesítve, hiszen az első szótagi magánhangzóban is találhatók ugyanolyan példák, mint pl. PU \**ora* < PII \**āra-*.

Az etimológiát egy kicsit gyengíti, hogy indoiráni \**rg*-nak inkább az \**rk* lenne a várható uráli helyettesítője.<sup>6</sup> Az UEW szerint a magyar *áru* és *árr-* alakok alapnyelvi \**-rw-* vagy \**-rɣ-* kapcsolatra utalnak; A. Molnár (2003) szerint ezek a mássalhangzókapcsolatok már az ómagyar kor kezdetéig *r* hanggá fejlődtek, és az *rr* típusú hosszú mássalhangzók másodlagosak – így a magyar *ár*, *áru*, *árr-* alakok alapján nem lehet semmi pontosat elmondani arról, hogy milyen mássalhangzókapcsolat volt a fent említett uráli szóban.

Moksa, erza *azor*, udmurt *uzir*, komi *ozir* 'gazdag', manysi (déli) *ātər* 'fejedelem' (+ nyugati, északi, keleti) < \**asora* 'úr' (Aikio 2015: 37–8, 57; UEW: 18) ← PII \**asura* > szanszkrit *asura-* 'göttlich, mächtig, Gott, Herr...', aveszta *ahura-* 'Gott, Herr, óperzsa *aura* (*mazda*) 'Name des höchsten Gottes' (EWAia I: 147–8)

Ez is egy régóta elfogadott etimológia, de a második szótagi magánhangzó rekonstruálása nehézségeket okozott a kutatóknak: Sammallahti \**asira*, az UEW \**asVra*-ként rekonstruálja (nem kommentálja, hogy milyen a második szótagi magánhangzó). A szó az Aikio által kigondolt szabályokat követi, azaz a manysi magánhangzó-megfelelések és az árja eredeti alapján kell rekonstruálni az *-o-*t, bár a szó nincs meg a számban vagy a balti finnben, ahonnan egyértelműen látszana a régi labiális magánhangzó.

Ha Aikiónak igaza van, akkor ez a szó jó bizonyíték lehet arra vonatkozóan, hogy az *u*, amely a balti és germán jövevényszavakban és egy iráni átvételben (*paksu*) megjelenik, az uráli alapnyelvre még nem tételezhető fel, különben az \**u* lenne a várt szubsztitúció. De mivel a protoárjában csak egyfajta labiális magánhangzó volt (*u*), lehet, hogy a kiejtése olyan széles spektrumú volt, hogy *o*-ként is helyettesíthették.

Aikio ismét felvetette a magyar *úr* szó idetartozását, amelyet már Móor (1965: 139–41) is javasolt. Holopainen (2016b) ugyanakkor új etimológiát tételez fel az *úr* szóra: ósmagyar \**suri* vagy \**sura* < protoárja \**Hsu-Hri-* > szanszkrit *sūri-* 'Opferherr'

<sup>6</sup> Köszönjük Petri Kalliónak ezt az észrevételt.



(ld. EWAia II: 741). Az Aikio által rehabilitált etimológia se lehetetlen, de nehezen igazolható. Az *-o* szempontjából tulajdonképpen nem bír jelentőséggel, hogy a magyar *úr* szó ide tartozik-e, mert a magyar szavakban nem maradt semmi nyoma az alapnyelvi *\*-o*-nak.

Számi *\*ćearō* > É *čearru* 'hegytető' (L–T)

← PII *\*ćrHa-s* (> szanszkrit *śira-*, avesztá *sarah-* 'Kopf' EWAia II: 638–9) vagy PIE *\*ćerh<sub>2</sub>-ew-* 'Kopf' (Sammallahti 2001: 402; l. még Holopainen 2017a)

Sammallahti etimológiája eléggé meggyőző. Szerinte a számi szó vagy proto-indoeurópai, vagy protoárja jövevényszó: mind PIE *\*ć*, mind PII *\*ć* lehet a számi (*\*ć* >) *ć* forrása. A második szótagot Sammallahti nem kommentálja, de a PIE *\*-ew*-szekvenciáról elvileg elképzelhető, hogy labiális magánhangzót adna a számiban, bár itt protoszámi *\*-ōj* is elképzelhető lenne. Szemantikailag az árja 'fej' jelentésű szavak megfelelőbbek lennének, az ugyanabból a gyökből képzett 'szarv' jelentésű szavak kevésbé (az uráli *\*śarwi*, ahogy közismert, az ugyanide kapcsolódó árja *\*ćrwa-* 'szarv' szó átvétele). Sammallahti nem vette figyelembe, hogy árja magánhangzók a gyök nullfokát és a laringális okozta kései vokalizációt tükrözik (*\*rH* > iráni *ar*, indoárja *ir*); a számi vokalizmus korábbi *\*e*-re utal, amely talán inkább a PIE *\*e* szubsztitúciójának képzelhető el, az árja szavak nem *\*e*-re mennek vissza.

Észt *isu* 'Lust, Begierde', izsór, finn *isota* 'begehren, nach etwas verlangen' < *\*iso* '(ét)vágy'

← iráni *\*isa-* 'suchen, begehren' (< PII *\*iśća-*), vö. avesztá *išamna-* 'für sich suchend', *isaite* 'erstrebt' (Cheung 2007: 158; LIV: 260) (Koivulehto 2001a: 359–62)

Koivulehto szerint a szónak egy protoiráninál későbbi iráni nyelvből való átvételnek kell lennie, mert az *s* ebben a szóban proto-indoiráni *\*ść*-t tükröz (az avesztában és a legtöbb iráni nyelvben ebből a szekvenciából *s* lett). A finn ségi *iha* 'vágy' Koivulehto szerint egy régebbi iráni átvétel ugyanabból a szóból. Az etimológia mind hangtani, mind szemantikai szempontból erős, de az *-o* nem tükrözhet semmilyen labiális magánhangzót az átdadó nyelvben.

*\*j(i)iša-* ~ ? *\*j(i)išo-* 'bőr' > fi. *iho* 'uaz', számi *\*esē* > É *assi* 'Aasseite von Häuten' (D–T), mordvin *jož*, *jožo*, mari *jüž-wüt* 'Lymphe', komi *ež*

← PI *\*ica-* vagy későbbi, avesztá típusú *\*iza-*, vö. avesztá *izaēna-* 'aus Leder, ledern' (Koivulehto 2001a: 369–71)

Ehhez az etimológiához sok probléma kapcsolódik. A második szótagi *o*-ról ugyanazt lehet mondani, mint az *arvo* szó kapcsán fentebb: nem tükrözheti az árja *o*-t, de elvileg lehet egy *\*a* > *\*o* helyettesítés eredménye. De amikor a balti finntól keletre és északra beszélt nyelvek adataira nézünk, rögtön észrevehetjük, hogy a labiális magánhangzó nem lehet régi, mert a számi *assi* nyilván *\*iša* típusú rekonstrukcióra utal. A mordvin és a mari alakok még több problémát okoznak, mert azok egyértelműen *j*-kezdetű alakra utalnak, a számi pedig nyilván *j*- nélkülire, a komi *ež* ugyanígy. Ugyanezt a szabálytalanságot Bereczki (2013) is észreveszi, és szintén elutasítja az uráli szavak összetartozását. A mari szó talán nem is kapcsolódik ide egyáltalán (Holopainen–Metsäranta 2016). Ezen kívül a mordvin tömagánhangzó is szabálytalan. Mivel nem ismerjük pontosan az *\*-o* szavak mordvin képviselőjét, lehetne a labiális magánhangzót

is gondolni a szabálytalanság okának, de mivel egyébként is annyira sok szabálytalanság kötődik a példákhoz, célravezetőbb, ha inkább elutasítjuk e szavak közös rekonstrukcióját.

A szavak elvileg lehetnének párhuzamos jövevények az iránból – de magához az iráni etimológiához is több probléma kapcsolódik: semmiképpen sem magyarázza meg a mordvin és a mari *j*-t, és a szóbelseji magánhangzó szubsztitúciója nem megalapozott, mert az iráni *\*c* helyettesítése szóbelseji helyzetben *\*č*, amely a balti finnben *t* hanggá, és nem *h*-vá változna (l. Aikio 2014). Koivulehto lehetségesnek tartja azt is, hogy itt a későbbi iráni *z* az uráli *\*š*-sel lett helyettesítve, de példák hiányában ezt valószínűtlennek tartjuk.

A fentebb említett érvek miatt jobb elhagyni mind a labiális magánhangzó rekonstrukcióját a protouráli alapnyelvre, mind az iráni etimológiát.

Számi *\*kuotō-* > É *guohtut* 'eat (at the pasture)' (D–I) ← PII *\*kHād-* > OI *khād-*, *khādati* 'kauen, zerbeißen, essen, fressen, verzehren', *khāditā-* 'gegessen' (Koivulehto 2007: 254; lásd még Holopainen 2017a)

Koivulehto etimológiája minden szempontból hihető. A második szótaggal ugyanaz a helyzet, mint pl. az *arvo* szónál (ld. előbb): az átadó nyelvben nem lehetett labiális magánhangzó, de a számiban a labiális magánhangzó elsődlegesnek tűnik.

Számi *\*poacōj* > É *boazu* 'rénszarvas' (D–T), mari (keleti) *püčē*, (nyugati) *pučē*, udmurt *puzej* 'uaz' < PU *\*počaw* 'rénszarvas (?)'

← PI *\*pacu-* > avesza *pasu-*, *fšu-* 'háziállat', vö. OI *paśu-*, latin *pecū*, *pecus* 'Vieh', gót *faihu* (+ óészaki, óangol, ófelnémet, óalnémet) (EWAia II: 108–9) (Koivulehto 2007)

Koivulehto (2007) protoiráni etimológiát javasol, és a szó hangtani szempontból tényleg megfelel az általa javasolt szubsztitúciósabályoknak: PI *\*c* > PU *\*č*, így egy másik jövevényrétegbe tartozik, mint a PU *\*asora*. Az obi-ugor nyelvekben is megtalálható egy ugyanolyan jelentésű és hasonló szó, amelyet Honti *\*pečəy* alakra és Zhivlov (2006) *\*päčəy* alakra rekonstruál: Koivulehto szerint ez párhuzamos átvétel ugyanabból az iráni forrásból (külön átvételnek kell lennie, mert a magánhangzó nem egyeztethető össze a nyugatibb nyelvek adataival).

Az azonban érdekes, hogy mind a nyugatibb, mind az obi-ugor szó alakja magánhangzós képzőt tartalmaz, amely talán tükrözi a második szótagi iráni magánhangzót (talán az obi-ugor képző itt *\*w*-re megy vissza, ld. Sammallahti 1988: 510–1). A nyugati nyelvek közül főleg a számi megfelelő utal képzőre, a mari és az udmurt alakokat majdnem lehetetlen ilyen szempontból elemezni. Ha a *\*w* tényleg tükrözi a protoiráni *\*u*-t, ez megint egy ellenpélda lehetne arra, hogy *u* lehetett volna az árja *\*u* szubsztitúciója. Érdekes ugyanakkor, hogy az iráni genitívusz alakokban teljes fokú *\*-au* volt (vö. óavesza gen.sg. *pašəuš* (de Vaan 2003: 416), és ez már igen nagy mértékben hasonlít az uráli nyelvek utolsó szótagjára: ugyanerre a dologra hívta fel figyelmünket Hans Henrich Hock is 2016 szeptemberében.

Fi. *verso*, észt *võrse* 'Trieb, Sproß, Schößling', ige *versoa*, észt *võrsuda* (SSA s.v. *verso*)

← PII *\*valća- ~ \*varća-* (? Pre-II *\*verćo-*) > OI *válsá-* 'Schössling, Trieb, Zweig', avesztá *varəsa-* 'Haar, Kopfhaar'; vagy < *\*wṛkćā-* > OI *vṛkśā-* 'tree', *varəsa-* 'a plant' (EWAia II: 526–7) (Parpola 1999: 201; ld. Holopainen 2017b)

Parpola két lehetséges indoiráni forrást javasol a finnségi szónak. Ha ez a szó „preindoiráni” jövevény, a finnségi *\*-o* elvileg tükrözhetné az átadó nyelv *\*o*-ját (mind a *válsá-*, mind a *vṛkśā-* utolsó szótagi vokalizmusa a PIE *\*-o* alakra vezethető vissza). Az észt *-e* itt nem tükrözheti a közfinn *\*e* magánhangzót, hanem képzőből ered. A szóban lehet közfinn *\*-o*-t rekonstruálni, de kérdéses, hogy ez a szó valóban indoiráni jövevény-e. Előindoiráni *\*verćo-* alakba *\*l* > *\*r* változást feltételezni azért kérdéses, mert a szanszkrit szóban az *\*l* megmaradt, és a későbbi proto-indoiráni alak a vokalizmusa miatt nem lenne megfelelő eredete a *verso* szónak. A *\*wṛkćā-* szóval ilyen gond nincsen, mivel proto-indoiráni alak szillabikus *\*ṛ*-jének az uráli *\*er* egy lehetséges helyettesítője; az *\*-rkć-* kapcsolat pedig valószínűleg egyszerűbbé vált volna, és a *verso* alak így magyarázható. De mivel az *\*e-o* magánhangzó-kombináció nem található semmilyen közfinnél régebbi szóban, kérdéses, hogy ez a szó valóban olyan régi lehet-e, hogy pre-indoiráni vagy proto-indoiráni jövevényszóról beszéljünk, mely minden kétséget kizáróan már a közfinnél régebbi kontaktus eredménye.

Fi. *\*paksu* 'vastag'

← PI *\*badzu-* 'vastag, nagy' > avesztá *bəzuuant-* '?? dicht', vö. szanszkrit *báhu-* 'viel, reichlig, häufig, dicht...', görög *παχός* 'dick, dicht, gedrungen', hettita *panku-* 'gesamt' < PIE *\*bhṛgh-ú-* (EWAia II: 220–1) (Koivulehto 2001b: 256; ld. még Holopainen 2017b)

Ez az egyetlen árja jövevény, amelyben az átadó nyelv *\*-u*-ját láthatólag uráli *\*u* tükrözi. Szemantikailag az etimológia nem is lehetne megfelelőbb, de hangtanilag a réginek tűnő *u* és protoiráni affrikáta *\*dz* helyettesítése *ks* szekvenciával kételkedésre ad okot. Erre a *ks*-szubsztitúcióra Koivulehtónak egyéb példái is vannak, de ezen etimológiák egy részét számításon kívül kell hagyni (ld. Holopainen 2016a). Az *u* korai korszakolása ennek az etimológiának az alapján igazolhatónak tűnik, de azért szükségesnek látszanak még további kutatások is. Finnségi hangtan szempontjából a szónak nem kellene nagyon réginek lennie, de a kapcsolatok az irániai és a finnségiek között földrajzi okokból már néhány ezer éve nem lehetségesek.

#### 4. Germán jövevényszavak

A finnségi nyelvek igen széles réteg régi germán jövevényszóval rendelkeznek, amely kb. 500 biztosnak és további 500 viszonylag biztosnak tekinthető esetből áll (LÄGLOS; Kallio 2015). Régi germán jövevényszavaknak azokat a szavakat tekintjük, amelyeket előgermán, protogermán vagy északi germán (óészaki) nyelvből vettek át a közfinnbe. A finnségi és a számi nyelvek látszólag közös ősgermán jövevényszavainak többsége valószínűleg különálló ősgermán kontaktusoknak, illetve a jövevényszavak protofinn és protoszámi közötti diffúzióinak az eredményei (Aikio 2012b: 73–4).

Mivel a protogermánban több gyakori szótípus volt, amelyben 2. szótagi *\*ō* előfordult, feltehetjük, hogy ezeket a közfinnbe *o*-tövekként vették át, amelyeknek a

nagy száma később a finnségi *o*-tövek általánosabbá válására is hatással volt. Ugyanezt feltehetjük a 2. szótagi *\*u* kapcsán is, bár ez nem volt olyan gyakori a protogermánban, mint az *\*ō*.

A germán jövevényszavak második szótagi magánhangzói megfeleléseinek Hofstra (1985) szerint egy igen általános tendenciája az, hogy PG *\*-ō-* és *\*-ōn-* névszóknak legtöbbször finnségi *o*-tő felel meg (PG *\*χelpō* 'Hilfe' → fi. *helppo* 'műhelos, leicht'), és ehhez hasonlóan a PG *\*-ō/-ōj-*igék gyakran finnségi *o*-tövekként fordulnak elő (PG *\*warō(ja)n-* → fi. *varoa* 'sich vor etwas vorsehen; schützen'). Előfordul azonban számos kivétel is. A mind a finnségi, mind a germán szöbokokban feltűnő különböző képzővariánsok, ill. a különböző lehetséges forrásszavak is megnehezítik a magánhangzó-megfelelések egyértelmű összehasonlítását. Mivel a PG *\*a*-töveknek is sok jövevényszóban finnségi *o* felel meg, azt tételezzük fel, hogy egy jelentős része a mai finnségi *o*-töveknek eredetileg *A*-tőként átvett szavak származéka vagy változata, és ugyanez történhetett a PG *\*ō*-tövekből átvett szavakkal is. Statisztikailag azonban a finnségi *o*-töveknek jelentősen több lehetséges PG *\*-ō/-ōn-*megfelelői vannak, mint a finnségi *A*-töveknek, és ezért a kölcsönzések egy része eredetileg is finnségi *o*-val helyettesített PG *\*ō*-re utal (Kuokkala 2016; Sundberg 2001; vö. Palviainen 2004).

Hogyan magyarázható akkor, hogy a jövevényszavak részben finnségi *\*o*-t, részben *\*A*-t mutatnak a protogermán második szótagi *\*ō* megfelelőjeként? Már Setälä (1906: 23, 25, 45) és Karsten (1915: 118–29) is azt tételezték fel, hogy a magánhangzó a kölcsönzés korát mutatja: a finnségi nyelvekben *A*-tővel megjelenő szavakat annyira korán vették volna át, hogy az előgermán *\*ā* akkor még nem változott volna protogermán *\*ō*-vá. Koivulehto (1981: 175) pedig megjegyezte, hogy az (elő)közfinn legkorábbi szakaszaiban *o*-tövű szavak még nem léteztek, legalábbis produktív szóképzéstípusként nem, ezért a protogermán *\*ō*-szavakat valamilyen más tőtípushoz kellett igazítani. Eddig igazából semelyik magyarázatot sem cáfolták vagy erősítették meg független érvekkel; a magyarázatok sokszor csak arra utaltak, hogy a másodlagos származékok annyira elhomályosították a képet, hogy az eredeti viszonyok felfedezésére már nincs lehetőség (pl. Collinder 1932: 64). A következőkben azonban megmutatjuk, hogy a germán jövevényszavakból legalább négy hangtani kritérium alapján meg lehet különböztetni egy régebbi és egy újabb csoportot, amelyekben a PG *\*ō* átvett megfelelői szisztematikus képet alkotnak.

Kutatási anyagunk a finnségi nyelvek régi germán jövevényszavainak szótára (LÄGLOS), amelynek lexikális anyagát egy számítógéppel kezelhető táblázatban dolgoztuk fel. Az anyagból minden olyan LÄGLOS szerint biztos vagy valószínű jövevényszót kigyűjtöttünk, amelyben előfordul valamelyik a következő, a két időbeli réteget kifejező hanghelyettesítésből, és amelynek legalább egy lehetséges germán forrásszava 2. szótagi *\*ō*-t tartalmaz:

PG *\*st-* → PF *\*s-* / *\*t-*

PG *\*-Tj-* → PF *\*-cc-* / *\*-Cj-*

PG *\*s* → PF *\*š (> h)* / *\*s*

PG *\*ē (> \*ā)* → PF *\*ä* / *\*ee* / *\*a(a)*

A LÄGLOS-t követve az anyagot úgy mutatjuk be, hogy a finnégi szavakat a kései közfinn alakjukban mutatjuk be, a germán szavakat pedig a (korai) protogermán alakjukban. Egyes szavakat azonban ezeknél hangtörténetileg korábbi vagy későbbi szakaszokban vehettek át; ezt szükség szerint meg fogjuk jegyezni a magyarázatokban. Minden egyes szó(bokor)nak felsoroljuk a LÄGLOS szerint releváns, erre az alapnyelvre visszavezethető származékváltozatait és a különböző feltételezett forrásszavakat. A kérdőjel arra utal, hogy a LÄGLOS szerint a germán eredeten kívül más etimológia is lehetséges. G/Ú jellel azokat a szavakat láttuk el, amelyek újabb skandináv vagy alnémet átvételek is lehetnek.

- |  |  |
|--|--|
| 1. <i>*st-</i> → <i>*s-</i><br><i>sanka</i> ?← <i>stangō</i><br><i>sara</i> ← <i>starrō</i><br><i>sija</i> ← <i>stija-/stijō/stijōn-</i><br><br><i>soota</i> ← <i>stōda-/stōdō</i> | 2. <i>*st-</i> → <i>*t-</i><br><i>teura</i> ← <i>steurō/-a/-ijō ...</i><br><i>tupa</i> ← <i>stubōn/stuban</i><br><i>turva</i> ← <i>strūwō/trūwan-</i><br><i>tulppa</i> ← <i>stulpan/-ijō</i> G/Ú<br><i>tanko</i> ← <i>stangō</i> |
|--|--|

A PG szóeleji *\*st*-kapcsolatot a legrégebbi jövevényszavakban PF *\*s*-szel és az újabbakban *\*t*-vel helyettesítették (Koivulehto 1979: 289). Az e kritérium alapján meghatározott régebbi réteg szavaiban a PG második szótagi *\*ō*-nak mindig PF *\*a* felel meg (*\*sanka* 'Henkel, Bügel',<sup>7</sup> *\*sara* 'Riedgras; Rohrgras'; esetleg *\*sija* 'Platz, Raum; Spur' és *\*soota* '(Pferde)Herde', amelyeket egy germán *\*a*-töből is átvehettek). Az újabb réteg szavai között csak egy vitathatlanul PG *\*ō*-töből átvett szó fordul elő (*\*tanko*), és abban a tömagánhangzó PF *\*o*. Ennek a rétegnek az összes többi szavában a finnégi tömagánhangzó *\*a*, amit vagy alternatív PG *\*a*-töből való átvételnek tekinthetünk, vagy mégis régebbi átvételekről van szó. Az *\*a*-töből való átvétel valószínűbbnek tűnik, amennyiben a finnégi *a/o*-tömagánhangzókat a korai protogermán *\*ā* ill. PG *\*ō* minőség tükrözőjének tartjuk (ld. lent), hiszen a régebbi rétegnek a *\*soota* szavában az első szótagi *\*oo* már PG *\*ō*-t tükröz (és így nyilvánvalóan ezt is *\*a*-töből [*\*stōda-*] vették át).

- |  |   |
|--|---|
| 1. <i>*-Tj-</i> → <i>*-cc-</i><br><i>malcca</i> ← <i>malđjō(n)-</i><br><i>vicca</i> ← <i>widjō(n)-</i> | 2. <i>*-Cj-</i> → <i>*-Cj-</i><br><i>vitja</i> ← <i>widjō(n)-</i><br><i>ohja(s)</i> < <i>ošja(s)</i> ?← <i>ansjō</i><br><i>ahjo</i> < <i>ašjo</i> ← <i>asjōn-</i> |
|--|---|

Mivel a korai közfinn dentális obstruens + /j/ hangkapcsolatokkal nem rendelkezett, az ilyen mássalhangzó-torlódásokat a jövevényszavakban *\*ćć* (> *\*cc*) kettős affrikátával helyettesítették. A palatalizált dentális mássalhangzók depalatalizálódását követően pedig a dentális obstruens + /j/ hangkapcsolatok is lehetségesek lettek (Kallio 2012b: 230–1). A régebbi csoportba tartozó szavak között (*\*malcca* 'Melde', *\*vicca* 'Rute') megint csak finnégi *\*a*-tövek találhatók, az újabb csoportban pedig a PG *\*ō*-nak vagy a finnégi *\*a* (*\*vitja* 'Kette', *\*ohja(s)* 'Zügel'), vagy az *\*o* (*\*ahjo* 'Esse') felel meg.

<sup>7</sup> A finnégi *sanka* szónak Koivulehto egy másik, ősideurópai *\*kanku-*, *\*kanko-* forrást is javasolt (Koivulehto 1983: 114).

- |   |  |
|---|--|
| <p>1.    <math>*s \rightarrow *š &gt; h</math></p> <p><i>hätü</i> ← <i>sētō</i></p> <p><i>lauha</i><sup>2</sup> ← <i>lauxa-z/lauxō</i></p> <p><i>/laus</i><sup>(j)</sup><i>ōn-</i></p> <p><i>ohja</i>(s) ?← <i>ansjō</i></p><br><p><i>ahjo</i> ← <i>asjōn-</i></p> <p><i>vihko</i> ← <i>wiskō/wiska-z</i></p><br><p><i>ahku</i> ← <i>askōn-/azgōn-</i></p> <p><i>huilu</i> ?← <i>swiglōn-</i></p> <p><i>reehu-</i> ?← <i>rēsō(ja)n-</i></p> | <p>2.    <math>*s \rightarrow *s</math></p> <p>[<i>kaista</i> ← <i>gaistō(n-)</i>]</p> <p>[<i>nasta</i> ← <i>nast</i><sup>(j)</sup><i>ō</i>]</p> <p>[<i>kasa</i> ← <i>kasō</i> G/Ű]</p> <p>[<i>saha</i> ← <i>sagō</i> G/Ű]</p> <p>[<i>sola</i> ← <i>swalan-/swalō</i> G/Ű]</p> <p>[<i>koisa/koiso</i> ← <i>kwaisōn-</i> G/Ű]</p> <p><i>saatto</i> ← <i>sētōn-</i></p> <p><i>saiho</i><sup>2</sup> ← <i>saigwōn-</i></p> <p><i>sakko</i> ← <i>sakō</i></p> <p><i>usko</i> ← <i>wunskō/wunsa-z</i></p> <p><i>surko/surku</i> ← <i>s(w)urgō</i></p> <p><i>sai(p)pu/o-</i> ← <i>saip</i><sup>(j)</sup><i>ōn-</i></p> <p><i>pursu-</i> ← <i>frus</i><sup>(ō)</sup><i>(ja)n-</i></p> |
|---|--|

A protogermán  $*s$ -t a korai közfinnbe átvett jövevényyszavakban a közfinn  $*š$ -sel helyettesítették, később pedig – amikor ez a fonéma az  $*š > *h$  hangváltozás miatt eltűnt – az egyetlen megmaradt szibilánssal, az  $*s$ -sel (Koivulehto 1979: 277–8). Ezen hangtani kritérium alapján meghatározott nyelvi anyagnak a régebbi rétege váltakozást mutat a második szótagi magánhangzó tekintetében: három szónak finnségi *A*-töve van (*\*hätä* 'Not; Bedrängnis', *\*lauha* 'Schmiele; Rispengras', *\*ohja*(s) 'Zügel'), kettőnek *o*-töve (*\*ahjo* 'Esse', *\*vihko* 'Bündel; Heft; Schrubber') és háromnak *u*-töve (*\*ahku* 'Aschenhaufen', *\*huilu* 'Flöte', *\*reehu-* 'zanken, toben'). Az újabb réteg pedig nyilvánvalóan csak labiális magánhangzós *o-* (és részben *u-*) tövekkel rendelkezik (*\*saatto* 'Heuschober', *\*saiho* 'Wasserader', *\*sakko* 'Geldstrafe', *\*usko* 'Glaube'; *\*surko*/*\*surku* 'Kummer; Mitleid', *\*sai(p)pu*/*\*sai(p)po-* 'Seife', *\*pursu-* 'sickern; schnauben'). Felületesen szemlélve úgy tűnhetne, hogy az újabb  $*s \rightarrow *s$  rétegbe tartozó öt szóban finnségi *a*-tő felelne meg a PG  $*ō$ -nak, de tulajdonképpen valószínűleg semelyikük sem tartozik bele ebbe a csoportba. Elsőként: a *kaista* (← PG *\*gaistō(n-)*) 'schmaler Streifen' és *nasta* (← PG *\*nast*<sup>(j)</sup>*ō*) 'Stift; Beschlag' szóban az /s/ egy /st/ mássalhangzó-kapcsolat része, amelyben a PG /s/-t nyilván már akkor egy PF /s/-szel helyettesítették, amikor a rövid /s/-t hátsóbb képzésű PF /š/-sel helyettesítették. Lehetséges, hogy a protogermán /s/ kiejtése a /t/ előtt dentálisabb volt, mint más környezetekben, amivel Koivulehto (1984: 196) a szóeleji PG /st/-nek az PF /s/-szel való szubsztituálását is indokolta. Másodszor a *kasa* 'Haufen', *saha* 'Säge' és *sola* 'Paß, Enge; Gasse' szavak a LÄGLOS szerint is valószínűleg nem protogermán, hanem újabb, ósvédből származó kölcsönzések. A *koisa/koiso* 'Geschwür, Karies; Bittersüß' szintén skandináv eredetű lehet, és az *a*-tővű változata mindenesetre másodlagos, finnségi fejlődésnek tűnik, mert az észti *koisa-vits* ~ *kuisa-vits* 'Bittersüß' csak az északkeleti nyelvjárásban fordul elő (VMS), és ezért valószínűleg a finn *koiso* szóból vették át.



- |   |   |
|---|---|
| 1. $*\bar{e} \rightarrow *ä$<br><i>hätü</i> ← <i>sētō</i><br><i>väkü</i> ← <i>wēgō</i>  | 3. $(*\bar{e}) > *ā \rightarrow *a(a)$<br><i>laho</i> ← <i>lēgō(n-)</i><br><i>kaalo</i> ← <i>skēlō</i><br><i>naalo</i> ? ← <i>nēplō</i> G/Ü<br><i>raato</i> ← <i>brēdō/brēdan-</i><br><i>saatto</i> ← <i>sētōn-</i> |
| 2. $*\bar{e} \rightarrow *ee$<br><i>leeka</i> ← <i>lēgō(n-)</i><br><i>keela/o</i> ? ← <i>skēlō</i><br><i>leeko</i> ← <i>lēgō</i><br><i>reehu-</i> ? ← <i>rēsō(ja)n-</i> |   |

Aszerint is korrétegekbe oszthatók a jövevényszavak, hogy mi a protogermán  $*\bar{e}$ -nek ( $\bar{e}^1$ ) a megfelelője a finnségi szóban. Legrégebbinek azokat a jövevényszavakat tekinthetjük, amelyekben az  $*ā$  az a finnségi magánhangzó, amely Koivulehto (1976: 263–4) szerint tükrözi a PG  $*\bar{e}$  nyitott [æ]-kiejtémódját ( $*hätü$  'Not; Bedrängnis',  $*väkä$  'Widerhaken'). A magánhangzó rövidsége az átvételi idő korai voltából adódik, mivel a korai közfinnben még nem jelentek meg hosszú magánhangzók  $A$ -tövekben, ill. talán még egyáltalán nem fordultak elő hosszú magánhangzók (vö. Aikio 2012a). A tőmagánhangzó ezekben a jövevényszavakban az illabiális  $*ä$ . A következő rétegben a PG  $*\bar{e}$ -t helyettesíti a finnségi hosszú  $*ee$ . Ezekben a szavakban a második szótagi magánhangzó  $*a \sim *o \sim *u$  között váltakozik ( $*leeka$  'Pfahl und Strick zum Anbinden des Viehs',  $*keela/keelo$  'kleines hölzernes Getreidemaß',  $*leeko$  'Moorholz; Lycopodium',  $*reehu-$  'zanken, toben'). A legfiatalabb rétegben a közfinn első szótagi magánhangzó  $*aa$  ( $*a$ ) egy olyan északnyugati germán szintű forrást tükröz, amelyben már megtörtént az  $*\bar{e} > *ā$  változás. Azokban a szavakban a PG második szótagi  $*ō$ -nak mindig finnségi  $*o$  felel meg.

A négy fent említett hangtani kritérium alapján korrétegekbe osztott anyag mindegyik esetben hasonló időbeli változást mutat a PG második szótagi  $*ō$  kölcsönzésekben előforduló megfelelőiben: a legrégebbi jövevényszavakban a finnségi tőmagánhangzó  $*A$ , az újabban pedig  $*o$  (vagy néha  $*u$ ). Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a forrásnyelvben megtörtént  $*ā > *ō$  hangváltozást tükrözi. Attól függően, hogy melyik rétegekben fordul elő finnségi tőmagánhangzó-váltakozás és melyik rétegekben nem, azt állapíthatjuk meg, hogy az említett protogermán hangváltozás időben későbbi jelenség volt, mint a PG  $*\bar{e}$ -nek közfinn  $*ä$ -vel szubsztituálása és a közfinn mássalhangzók depalatalizációja előtti szubsztituálásmodell: PG  $*-Tj-$  → PF  $*-ćć-$ . Másrészt pedig korábban történt meg, mint a közfinn  $*š > *h$  és a jövevényszavakban tükröződő PG  $*\bar{e}$  ( $> *ā$ )  $> *ā$  hangváltozás. A szóeleji  $*st$  szubsztituálásmodelljének a változása (PF  $*s-$  vs.  $*t-$ ) is a germán  $*ā > *ō$  változás után történt meg a  $*soota$  szó alapján, ami összehangban van Koivulehtónak (1979: 289) azzal a felfogásával, hogy a változások a (szóeleji) két szubsztitúciómódelnnél – PG  $*s \rightarrow PF *š$  vs.  $*s$  és PG  $*st \rightarrow PF *s$  vs.  $*t$  – függenek egymástól.

Az itt megfogalmazott kronológia a közfinn nyelv tekintetében megegyezik Kallio (2007) kronológiájával (depalatalizáció korai,  $*š > *h$  kései változás) és nem támogatja a Heikkilä (2014: 97–101) kronológiai táblázatában nagyon késeinek (22.-nek) datált finnségi depalatalizációt: ezek szerint korábban történt meg, mint a közfinn  $*č > *t$  és  $*ti > *ci$  változás (vö. Kallio), valamint az északny. germán  $*ē > *ā$  (Heikkilänél 11).

Az, hogy értelmezésünk szerint a változás a magánhangzó-helyettesítéseknél éppen a forrás- és nem a célnyelvben megtörtént változást tükröz, abból adódik, hogy a finnségi *o*-tövek már korábbi, más indoeurópai nyelvekből átvett szavakban is előfordulnak, illetve ugyanígy a PG *\*a* (< előgerm. *\*o*) szavakból átvett esetekben is. A LÄGLOS szerint elfogadható etimológiák esetében a következőkben a második szótagi PG *\*a*-nak egyértelműen a PF *\*o* felel meg:

*\*-a- → \*-o-*

*joukko* ?← *\*jauk(i)ja-z/jauk(i)ja-*

*juusto* ← *\*justa-z*

*ker(p)po/ker(p)pu* ← *kerba(n)-*

*lako* ← *laga-*

*lanko* ← *ga-langa-z/bi-langa-z*

*lato-* ← *xlapan-*

*lepo* ?← *slēpa-z/xlewa-*

*levo* ← *xlewa-*

*lukko*<sup>2</sup> ← *sluka-/luka-*

*lusto* ?← *lusta*

*mako* ← *magan-*

*meelo-* ?← *mēl(i)jan-*

*mooto* ← *mōta-*

*noro* ?← *nōra-*

*rikko-* ← *brekan-*

*rooko* ?← *brōka-/brōka-z*

*saiho*<sup>1</sup>/*saiho* ?← *saixa-z*

*vanno* ← *wax(w)n(j)an-*

*verkko* ← *werkan-/werka-*

*viro* ?← *wira-z*

Esetleg újabb kölcsönzések (G/Ü):

*kollo* ← *kulna-z*

*malto* ← *malta-z/smalta-*

*masto* ← *masta-z*

*melto* ← *meltan-/smeltan-*

*pankko* ← *bankan-/banki-z*

*veko/veku* ?← *wega-z*

Ráadásul a finnségi *\*pelto* 'Acker' (← PG *\*felpa-/felpaz/felpiz/felđa-z/felpu-z*) szóban a forrásnyelvi 2. szótagi magánhangzó az *\*a* helyett *\*u* is lehetett. – Az anyagból látható, hogy ez a magánhangzó-megfelelés mind a hangtanilag régebbi (rövid magánhangzó vagy zárhang: *\*noro* 'Talsenke; Rinnsal', ? *\*lepo* 'Ruhe, Rast', *\*mooto* 'Form; Gesicht'), mind az újabb (-VVCC-hangszerkezet: *\*joukko* 'Gruppe', *\*juusto* 'Käse', *\*pankko* 'Ofenbank') szórétegekben előfordul. Ennek következtében a közfinn *o*-tő megléte ezekben a szavakban nem tekinthető jelzésnek arra, hogy a kölcsönzés ideje megelőzi az előgermán *\*o* > *\*a* változást, hanem talán csak abból adódik, hogy a proto-germán /a/ kiejtése a rövid /o/ fonéma hiányából következően valamennyire *o*-színű lehetett (vö. a hasonló eseteket a balti jövevényszavaknál, lent). Ezek szerint minden-esetre elég korán is előfordulhatott a finnségi második szótagi *\*o* a jövevényszavakban.

Végül az *u*-töveket tárgyaljuk. A mellékelt táblázatban azokat a jövevényszavakat soroljuk fel, amelyek forrásának protogermán 2. szótagi *\*u*-t tartalmazó alakot kell tekinteni, vagy azért, mert az a germán rekonstrukció szerint az egyetlen lehetőség, vagy azért, mert a közfinn magánhangzó alapján az a legvalószínűbb rekonstrukció.

\*-u- → \*-u-

*aalu-* ← *anxlu-z* G/Ú  
*airu-* ← *airu-z*  
*antura* ← *andura-z/andran-* G/Ú  
*autukas* ← *audaga-z/auduga-z*  
*hakkula* ← *xakula-z* G/Ú  
*hattu* ← *xattu-z* G/Ú  
*hapukka(s)* ← *xabuka-z*  
*kakkula* ← *skakula-z* G/Ú  
*kinu* ← *kenw-/kenu-/kennu-* G/Ú  
*metu* ? ← *medu-z*  
*olut* ? ← *aluþ-*  
*paanu* ← *spēnu-z* G/Ú  
*palkku(s)* ← *balku-z*  
*rupuli* ? ← *skrubula-*  
*satula* ← *saðula-z*  
*soortu* ? ← *swardu-z/swardō* G/Ú  
*tanhu-* ← *tanxu-/tanxw(i)ja-/tanxwō*  
*vanttus* ← *wantu-z*

\*-u- → \*-o-

*keno* ← *kenw-/kenu-/kennu-*  
*rehto* ← *wrexti-z/wrextu-z*  
*uros* ← *ūru-z/ūran-*

\*-u- → \*-a- ?

*hartas* ← *xarðu-z*  
*peena* ← *spēnu-z*  
*pihatto* ? ← *fexu*  
*viita* ← *wiðu-z*

\*-u- → \*-es/\*-eš/\*-ek ?

*keltes/keltek/kelteh* ? ← *skeldu-z*

\*-u- → \*-i-

*sapilas* ← *stapula-z*

A PG *\*u* → PF *\*u* szubsztitúció messzemenően a leggyakoribb, és az első szótagi magánhangzó alapján már az esetleg előgermán eredetű *olut* 'Bier' szóban is előfordul, csakúgy, mint a hangtani viszonyok tekintetében újabb jövevényszavakban. Három szó a közfinn *\*o-t* tartalmazza (*\*keno* 'rückwärts geneigt', *\*rehto* 'Umzäunung, Netzreihe', *\*uros* 'männliches Tier; erwachsener Mann'); ezt elvileg egy régebbi szubsztitúció-modellnek lehetne értelmezni, habár feltehetjük azt a kérdést, milyen az *e-o* magánhangzó-kombinációnak a viszonya a magánhangzó-harmóniával. A négy szóban előforduló PG *\*u* ~ PF *\*a* magánhangzó-megfelelés nyilván egy átvételkori morfológiai szubsztitúciót vagy szuffixumváltást igényel (vagy esetleg egy eltűnt más tövű forrásalakot), mert a forrás- és célszavak végződésai nem egyeztethetők össze (*\*pihatto* 'Viehstall'), vagy a hangviszonyok nem engednek feltenni egy korai átvételt archaikus hangszubsztitúcióval (*\*hartas* 'eifrig; andächtig; streng; gefühlvoll', *\*peena* '(Quer)leiste', *\*viita* 'dichter, junger Wald'). Morfológiai szubsztitúció biztosan a *\*keltes/keltek/kelteh* 'Scheibe' szóban is történt, éppúgy, mint sok más közfinn *\*-es*, *\*-eš*, *\*-ek* vagy *\*-eta* végződést tartalmazó kölcsönzésben is.<sup>8</sup> Végül a *\*sapilas* 'Stangenpaar; Gestell; Hebel' szó esetében a háromszótagú szóban a második szótagi *\*u-t* egy *\*i* illabiális magánhangzóval helyettesítették, ami a balti eredetű szavaknál egy általános modell, és arra utal, hogy ez azoknál a három szótagú szavaknál régebbi átvétel, amelyekben a PG *\*u-t* PF *\*u*-val helyettesítették.

<sup>8</sup> A többi ilyen végződésű szó, amelynek a germán forrásalakja *-u*-tövé is lehetett: *\*vareh* 'Grabruine; Steinhafen' (← *\*waru-z/warō/warōn-*), *\*karketa/karkeh/karkek* 'grob, hart' (← *\*xar(u)ga-z/xargu-z*), *\*koleta* 'kühl; rauh' (← *\*kōlu-z/kōlīja-z*), *\*anketa/ankeh* 'traurig, bedrängt' (← *\*ang(w)u-z/ang(w)ja-z/angwa-z/angez/angaz/angra-z*), *\*naveta/navakka* 'fest, streng' (← *\*snawwīja-z/snawwa-z/snawwu-z*).

### 5. Balti jövevényszavak

A közfinn korból származó balti jövevényszavak száma a finnugri nyelvekben kb. 250–400 (vö. Junttila 2015: 254–5). E szavak kb. tizedének van megfelelője a számi nyelvekben, és a számiban még néhány, ugyanolyan korú réteghez tartozó jövevényszó található, amelynek nincs megfelelője a finnugri nyelvekben. Ugyanakkor azok is valószínűleg a finnugri alapsnyelven keresztül kerülhettek a számiba (Aikio 2006: 40 és 2012: 70–6; Kallio 2009: 34; Junttila 2015: 232–3). A mordvin nyelvek néhány tíz balti jövevényszavának többsége a mordvin saját, későbbi balti kapcsolataiból ered, és semelyik se vezethető vissza feltétlenül a finnugri, számi és mordvin nyelvek köztes alapsnyelvére (Grünthal 2012). Még keletebbre, a mariban és a permi nyelvekben található régi balti jövevényszavakat valószínűleg a közfinnen vagy a protomordvinon keresztül vették át (Saarikivi 2007: 327; Junttila 2015: 234–5).

A balti jövevényszavak ugyanabból a középső közfinn korból származnak, mint a protogermán jövevényszavak. Mind a két átdó nyelvben ugyanaz a nagy főnévkategória (deklináció) található, a proto-indoeurópai *\*-eh<sub>2</sub>-nőneműek*, amelyeknek az utótagja a finnugri nyelvekbe került átvételekben vagy *A*-ként, vagy *o*-ként szerepel. A kései proto-indoeurópaiban az *eh<sub>2</sub>*-végződés már *ā*-ként szerepelt, és mind a protogermánban, mind a balti jövevényszavak (legalábbis a legkésőbbi balti jövevényszavak) átdó nyelvében *ō*-vá vált. A protobaltiban ez a fonéma még *ā* volt. Az indoeurópai alapsnyelv mozgó hangsúlya a protogermánban első szótagira változott, a protobaltiban viszont mozgóként öröklődött. Az *ā*-feminíniumok egy részében a hangsúly az utótagon van, egy esetekben pedig a tövön. Ezért Nieminen (1934) azt gondolta, hogy a balti átdó nyelvben a hangsúlytalan *\*ō* (< PB *\*ā*) a szóvégi pozícióban *\*a*-vá rövidült volna, és a hangsúly már ezelőtt a hosszú ereszkedő (éles) utótagból a hosszú első szótagba mozdult (de a rövid első szótagba nem; a protobalti első szótag csak akkor lehet hosszú, ha hosszú magánhangzót, diftongust vagy kvázi-diftongust tartalmaz). Az átdó nyelvnek ezt a rövidült hangsúlytalan magánhangzóját a finnugri *A* tükrözi, a hosszú hangsúlyos magánhangzót pedig az *o*.

A lenti táblázatban Nieminen hipotézise szerinti átdó alakok alapján ábrázoljuk a kései közfinn alakjában valamennyi finnugri szót, amely a mai felfogás szerint balti *ā*-nőneműekből való átvétel.

- |  |  |
|--|--|
| 1. rövid első szótagú utótaghangsúlyosak<br><i>kupo</i> ← <i>gubō</i> < <i>gubā</i><br><i>rako</i> ← <i>spragō</i> < <i>spragā</i><br>[salo ← <i>salō</i> < <i>salā</i> ]<br><i>vako</i> ← <i>vagō</i> < <i>vagā</i> | 2. hosszú első szótagú utótaghangsúlyosak<br><i>ansa</i> ← <i>añsa</i> < <i>ansā</i><br><i>halla</i> ← <i>šālña</i> < <i>šalnā</i><br><i>heima</i> ← <i>šeima</i> < <i>šeimā</i><br><i>härmä</i> ← <i>šarña</i> < <i>šarmā</i><br><i>karna</i> ← <i>kařna</i> < <i>karnā</i><br><i>kelta</i> ← <i>gelta</i> < <i>geltā</i> |
|--|--|

*loja* ? ← PB *lajǎ*  
*tapa* ? ← PB *dabǎ*

*lasta* ← *lǎpsta* < *lǎpstǎ*  
*mǎrkǎ* ← *merǎka* < *merkǎ*  
*parta* ? ← *barǎzda* < *barzdǎ*  
*pouta* ← *spaũda* < *spaudǎ*  
*raika* ← *reĩka* < *reikǎ*  
*reuna* ← *breũna* < *breunǎ*  
*rǎntǎ* ? ← *drēngta* < *drengtǎ*  
*sunta* ← *suĩta* < *suntǎ*

3. rövid első szótagú tőhangsúlyosak  
*upa* ? ← *pũpa* < *pũpǎ*

*lojo* ← PB *šlǎjǎ*  
*putro* ← PB *pũtrǎ*

4. hosszú első szótagú tőhangsúlyosak  
*Koiva* ← *Gǎuja* < *Gǎujǎ*  
*lava* ← *lǎva* < *lǎvǎ*  
*leuka* ← *kléuka* < *kléukǎ* t. *kleũkǎ*  
*looma* ← *lǎma* < *lǎmǎ*  
*ranta* ? ← *kranta* < *krántǎ* t. *kraĩtǎ*  
*routa* ← *grǎuda* < *grǎudǎ* t. *graũdǎ*  
*talpa* ← *dǎlba* < *dǎlbǎ*  
*tuura* ← *dũra* < *dũrǎ*  
*villa* ← *vĩlna* < *vĩlnǎ*  
*vinka* ? ← *dvĩnga* < *dvĩngǎ*

vagy 1. vagy 3.

*hako* ← PB *žagǎ* v. *žǎgǎ*  
*kulo* ? ← PB *kulǎ* v. *kũlǎ*  
*lahto* ← PB *slastǎ* v. *slǎstǎ*  
*palo* ← PB *balǎ* v. *bǎlǎ*

*hehvo/a* ← PB *ešvǎ* v. *èšvǎ*  
*malo/a* ← PB *malǎ* v. *mǎlǎ*  
*vapso/a* ← PB *vapsǎ* v. *vǎpsǎ*  
*hihna* ← PB *šikšnǎ* v. *šikšnǎ*  
*kokta* ? ← PB *kaktǎ* v. *kǎktǎ*  
*napa* ? ← PB *nabǎ* v. *nǎbǎ*  
*takla* ← PB *daglǎ* v. *dǎglǎ*

vagy 2. vagy 4.

*luuta* ← *šlǒta* < *šlǒtǎ* v. *šlǒtǎ*  
*malka* ← *mǎlka* < *malkǎ* v. *mǎlkǎ*  
*näivǎ* ← *neiva* < *neivǎ* v. *néivǎ*  
*ola* ? ← *ōla* < *ōlǎ* v. *ōlǎ*  
*pauna* ← *pǎuna* < *paunǎ* v. *paunǎ*  
*saina* ← *séina* < *seinǎ* v. *séinǎ*  
*sooja* ? ← *stǎja* < *stǎjǎ* v. *stǎjǎ*  
*terva* ← *derva* < *dervǎ* v. *děrvǎ*  
*Vakja* ? ← *Vǎkja* < *Vǎkjǎ* v. *Vǎkjǎ*  
*voota* ← *ǎda* < *ǎdǎ* v. *ǎdǎ*  
*hanko/a* ← PB *šankǎ* v. *šankǎ*

*vooro* ? ← PB *vǎrǎ* v. *vǎrǎ*

A probléma a Nieminen-féle hipotézisben a biztos megfelelés hiánya a rövid első szótagú, tőhangsúlyos szavak csoportjában. Ezekben finnségi -A lenne várható, mert már a protobaltiban a hangsúlytalan végződés természetesen rövidült volna az átadó nyelvben, ha a protobalti korszak után hangsúlytalanává vált utótag is rövidült volna. A rövid első szótagú szavak protobalti hangsúlyviszonyai meghatározásához szükséges, hogy a szónak legyen megfelelője vagy a litvánban vagy a szláv nyelvekben. A finn *napa*

'Nabel' és *taula* 'Zunder' < PF *\*takla* szavak forrásának csak a lettben van megfelelője (*naba*, *dagla* 'uaz'). A *hihna* 'Riemen' és *kohta* 'Stelle' forrásainak (litván *šikšna* 'uaz', *kakta* 'Stirn') a litván nyelvjárásokban mind tö-, mind utótaghangsúlyos alakra utaló megfelelői vannak. Az észti *uba* 'Bohne' pedig a várt szókezdő magánhangzó miatt egy kicsit bizonytalan etimológia. A rövid első szótagú balti forrásalakokra visszavezethető szavak közül csak a finn *lojo* 'Reiseschlitten' és *puuro* 'Brei' < PF *\*putro* utalnak biztosan a protobalti töhangsúlyos alakokra. De Nieminen hipotéziséhez illő közfinn *\*putra-* alaknak nyoma sincs. Ezért a protobalti hangsúly és a jövevényszavak második szótagi vokalizmusa között nemigen található elegendő korreláció.

A protobalti hosszú szótag hatására a jövevényszavakban a második szótagban *A* indukálódott. Csak két kivétel van, a finn *hanko* 'Heugabel' és a *vuoro* 'Reihenfolge' (< PF *\*vooro*). Az elsővel ugyanakkor mégis derivációs kapcsolatban áll a finn *hanka* 'Hängehaken, Rudernagel', és Linde (1994) inkább csak a disztribúciós elvek miatt tartotta a *hanka* szót a *hanko*-ból való elvonásnak, amikor a szó balti eredetét felvetette. Ez valóban nem szükséges, mert a forrás litván megfelelője (*atšanka* 'Widerhaken') szemantikailag közel áll mind a két finn szóhoz. A *vuoro* szónak pedig skandináv etimológiát is javasoltak. Ha ezt elfogadjuk, a PB *-ā* → PF *-A* fejlődést lehetne a hosszú első szótag utáni pozícióban kivétel nélkülinek tartani. A magyarázatot valószínűleg a balti adatokban lehet megtalálni, ahogy Nieminen is gondolta, mert a finnnségi nyelvek germán jövevényszavai alapján a második szótagi *-o* se rövid, se hosszú magánhangzó után nem lett gyakoribb. Amúgy nem a közfinn, hanem pont a balti szó első szótagi hosszúsága meghatározó: a *\*lava* 'Schwitzbank; Pritsche' és az *\*ola* 'Feuerstein' *a*-végződésüként, és legalábbis a *\*lahto* 'Vogelschlinge' és a *\*putro* 'Brei' *o*-végződésüként lett átvéve.

A rövid első szótagú *ā*-feminíniumokból átvett *o*-tövé szavak valószínűleg későbbiek, mint az *A*-tövék. Erre utal mind a végződés protobalti *-ā* alakja, mind a fentebb a germán jövevényszavak kapcsán említett dolog, hogy *o*-tövek gyakoribbak lettek a későbbi jövevényszórétegekben. Éppen ez a rövid első szótag utáni balti *-ā* elkezdett valamikor a protofinnek fülében *o* színezetűnek hangzani, aminek hátterében bizonyosan az átadó nyelv hangtani fejlődése van, de az *o* párhuzamos gyakorivá válása a germán jövevényszavakban arra is utal, hogy divatos végződésről volt szó, és szívesen használták a jövevényszavakban.

Egyes disztribúciós elvek alapján lehetséges az *A*- és *o*- megfelelések kronológiájából is következtetéseket levonni. Ez ugyanakkor nem érinti a finnnségi és számi nyelveknél keletibb uráli nyelvek balti eredetű szavait, hiszen Grünthal (2012: 310–1 és 318) szerint a mordvin megfelelői a *\*malo* ~ *mala* 'Rand; Ufer' (erza moksa *\*mala-* 'Nähe') és *\*hihna* (erza (*k*)šna, moksa šna 'Riemen') szavaknak külön átvételek a baltiból, és az utóbbi szó esetleges megfelelője a mariban (*šūštō*) lehet, hogy egyéb eredetű.

Létezik számi megfelelője mind a *\*takla* (északi számi *duovli*) szónak, mind a *\*malo* ~ *mala* (lulei számi *muolo-*) és *\*salo* (száÉ *suolu* 'Insel') szavaknak. De ez csak arra bizonyíték, hogy az *A*-megfelelés abból a korból származik, amikor a balti jövevényszavakat a középső közfinnen keresztül a földrajzilag közeli elő-protoszámi nyelvre szinte azonnal átvették. A *\*mala-* tö illabiális alakjai megmaradtak mind az észti, mind a teri számban, úgyhogy a labiális alakokat könnyen lehet az illabiális alakból képzett szavakként magyarázni (Kuokkala 2017). A *\*salo* szó másfajta magyarázatot igényel: úgy tűnik, hogy egyáltalán nem balti jövevényszó.



Az északi számi *suolu* 'Insel' szót a protoszámba *\*suolōj* alakban kell rekonstruálni (néhány egyéb számi nyelvben megmaradt a *-j*, vö. Korhonen 1981: 198). A protoszámi nominális *-ōj* végződés a feltételezett számi-finnségi alapnyelvi főnév utolsó magánhangzójából és az ahhoz kapcsolódó, a magánhangzót labializáló képzőből fejlődött, amelyet a számi-finnségi alapnyelvre általában *-w*-ként rekonstruálnak. Ugyanilyen képzővel képzett főnevek a finnben *o-*, *u-* és *y-* végződésűek (*-o* < *Aw*; *-u/-y* < *-ew*). Az elő-protoszámba, amely a közfinn balti jövevényszavaival, így a középső közfinn is egykorú, így vagy *\*saloj*, vagy az ezt megelőző *\*salVw* alakot kell rekonstruálni. De semelyik alak sem felel meg a *\*salo* (> fi. *salo* 'große Insel; ausgedehntes Waldgebiet') alaknak, ha a középső közfinnen keresztül átkerült balti jövevényszóról van szó. Az sem valószínű, hogy a számi szó ilyen jövevényszóból képzett lenne. Valószínűsíthető, hogy mind a finnségi, mind a számi szó (protoszámi-finnségi) *\*salaw* alakra vezethető vissza.

Ezek alapján a szó balti eredete nem hihető. Az interpretációnkat támogatja, hogy a litván (*sala*) és a lett (*sala*) szónak (< PB *\*salā*) nincsenek megfelelői az indoeurópai rokon nyelvekben. Saarikivi (2004: 204) már javasolta korábban, hogy a finn *salo*, száÉ *suolu* és a litván, lett *sala* mind lehet külön-külön szubsztrátumi átvétel egy régebben Észak-Európában beszélt, de már eltűnt ősi nyelvből. A számi alakok rekonstrukciója megerősíti Saarikivi hipotézisét. Ha a keleti balti, finnségi és számi nyelvek szavai közül mindegyik ugyanabból a forrásból származik, az átvételt a leghihetőbb a korai protofinn időszakra datálni. Ebben az esetben a szó a korai protofinnbe *\*salaw*, az elő-baltiba *\*salā* alakban került át. Ha a korai közfinnre labiális magánhangzót tartalmazó *\*salow* alakot rekonstruálnánk, meg kellene magyaráznunk, hogy a baltiban miért nincs meg a megfelelő alak (előbalti *\*\*salo*- > litván *\*\*salas*, lett *\*\*sals*).

A protobalti *ā*-nőneműekből négy három szótagú szó is át lett véve. Mindegyik *o*-végződésű a finnben: *angervo* 'Spierstrauch' ← B *\*angervā*, *ativo* 'Familienfeier; Verwandte' ← PB *\*ateivā*, *lapio* 'Spaten' ← PB *lāpetā*, *nukero* 'Steißbein' ← PB *nugarā*. Ugyanakkor mindegyikben ugyanaz a kései képző található, és az egyéb finnségi nyelvek alapján ezekbe a szavakba nem kell közfinn *o*-tövet rekonstruálni.

Egyes *o*-végződésű finnségi szavakat balti *a*- hímnevi vagy semleges nevi főnevekkel is összekapcsoltak, amelyek indoeurópai tematikus *o*-tövekből fejlődtek. Ezek a finn *kouko* 'Gespenst; Raubtier; Laus', *lahto* 'Vogelschlinge', *laito* 'flach, seicht (Wasser)', *ruoko* 'Halm; Schilf', *saparo* '(kurzer) Schwanz', *tarmo* 'Tatkraft', *vaivero* 'einer Zwergstrauch', *Viro* '(Nordost-)Estland' és észti *põrm* (: *-u*) 'Staub' szavak; ezeken kívül a balti *ja*-tövekhez kapcsolták a finn *lielo* 'Bekassine', észti *kail* (: *-u*) 'Porst' és délszti *kõno* 'Kletterstrick des Waldimkers' szavakat. Elvileg e szavak *o*-ja a protobalti *a*-t képviselheti ugyanúgy, ahogy az első szótagi *o* néhány balti jövevényszóban az *a*-t képviseli, pl. finn *lohi*, száÉ *luossa* 'Lachs' ← PB *\*laši*. A legtöbb szóban a protobalti *a* *a*-ként tükröződik a finnségi nyelvekben mind az első, mind a nem első szótagban is. A megfelelés kettőségének az oka a rövid *a* és *o* fonematikus oppozíciójának hiánya a protobalti nyelvben (vö. Kallio 2008: 270).

A legtöbb *o*-végződésű szóról be lehet bizonyítani, hogy azok eredetileg képzések (*\*-a-j* > *\*-oj* > *-o*). Csak a *lahto*, a *ruoko* és a délszti *kõno* szó esetében nincs bizonyíték korábbi képző meglétére, de ennek ellenére ezeket se lehet feltétlenül a balti *a*-tövek tükrözőinek tartani. A *lahto* már a feljebb lévő táblázatban is meg van említve, hiszen Nieminen (1934: 27–9) a szót a balti *ā*-töből vezeti le. A *ruoko* szó lehetséges forrásának

egyetlen megfelelője az óporosz *drogis*, amely *-is* végződésének eredete a protobalti *-as*, *-jas* v. *-is* lehet. A *kōno* pedig egy hapax legomenon, amelynek bizonyító erejét nem szabad túlértékelni. A protobalti *a*-tövek bizonyított *o*-végződésű szubsztitúcióinak hiánya mégse elegendő érv a közfinn *-o* ellen, mert annak megfelelő szubsztitúciót ugyanolyan korú germán jövevényrétegben (*\*noro*, *\*lepo*, *\*mooto*) is fellelhetünk, sőt, a régebbi árja jövevényekben is (*\*arvo*, *\*verso*).

A protobalti *u*-tűvő főnevekből való átvételek a finn *panu* 'Feuer', *pelu* 'Spreu' és talán *metu* 'Honigseim', eredetileg mindegyik semlegesnemű. A megfelelés egysége az azt mutatja, hogy a közfinn második szótagi *u* legalább a balti átvételek korában már létezett. A szóbelseji helyzetben az *u* ugyanakkor fiatalabbnak tűnik: a balti második szótagi *u*-t illabiális magánhangzóval helyettesítették a három szótagú jövevénytiszavakban: fi. *ankerias* 'Aal' (vö. litván *ungurys*), *kypärä* 'Helm' (vö. litván *kepurė*) és *perkele* 'Teufel' (vö. litván *perkūnas*).

Az *olut* 'Bier' szót ma inkább germán, mint balti eredetűnek szokás tartani, mert az eredeti, egyes ragozási esetekben használt tőhöz tartozó *t*-toldalék az óangol megfelelőben (*e*)*alu*, sg. gen. (*e*)*aloð* < PIE *\*olu-t* még látható, de a baltoszláv nyelvekben eltűnt. A szó az első szótagi *o* miatt előgermán átvételnek tűnik (vö. Bjorvand–Lindeman 2007: 1360). Bár a protogermán *a* és *o* fonemikus oppozíciója hiányában a PG *a* az első szótagban is néha PF *o*-ként tükröződik, ez a szubsztitúció nyilván csak egy labiális más-salhangzó melletti vagy *n* előtti *a* esetén történhetett meg (pl. *\*soini* 'Waffenträger' ← *\*swaina-z*, *\*joukko* 'Gruppe' ? ← *\*jauk̑ja-*, *\*o(n)cca* 'Stirn; Ende' ? ← *\*an̑ja-*). Elméletileg a PG *\*alup* szóban az első szótagi *a*-t a második szótagi *u* is labializálhatta, de párhuzamos eset ilyen fejlődésről nincs, az átvételekben a PG *\*u* előtti *\*a*-t mindig PF *a*-val helyettesítették.

## 6. Végkövetkeztetések

Aikio (2015: 37–9) feltette, hogy a nem első szótagi *\*o* már a protouráliiban létezett, és Kuokkala (2017) legalább proto-finno-számi vagy nyugat-uráli (proto-finno-számi-mordvin) korúnak tartja. Mind a két kutató ötletét az *o* korai datálásáról a nyelvcsaládon belüli hangmegfelelésekre alapozza. Jelen kutatásunk eredményei nem cáfolják a második szótagi *o* létezését az uráli alapnyelvben. A jövevénytiszavak vokalizmusa azonban egyedül nem elegendő bizonyíték az *o* korai datálására.

A legrégebbi lehetséges *o*-szavak az árja eredetű *\*asora* (erza *azor*; udmurt *uzir*, komi *ozir*, manyisi *ātər*), *arvo*, *\*iso-* (fi. *isota*) és esetleg *verso*, amelyek közül csak az először említett szóban vezethető vissza az *o* egy átdadó nyelv labiális magánhangzójára; a többi példában az *o* az árja *a*-t tükrözi, amelyet *o*-hoz hasonlóan ejthettek. A közfinn nyelv germán és balti jövevénytiszavaiban pedig sok biztos példa van az utolsó szótag *o*-jára. Ezeknek egy részében az *o* szintén az átdadó nyelv *a* hangját helyettesíti, mert a rövid *a* és *o* közötti oppozíció hiányzott mind a protoárjából, mind pedig a protogermánból és a protobaltiból.

Mégis vannak olyan esetek is, ahol a proto-indoeurópai vagy előárja *\*-o*-t illabiális uráli magánhangzóval helyettesítették. Ilyenek legalább a következő régi indoeurópai jövevénytiszavak: előárja *\*kekro-* 'kerék' → PU *\*kekrä* > szÁÉ *geavri* és PIE *\*mbhro-* 'eső' → PU *\*üprä* ~ *\*iprä* > szÁÉ *arvi* 'uaz' (Koivulehto 2001b: 246, 249). Hangtani okok miatt az átdadó alakok nem lehettek a későbbi protoárja *a*-s alakok (*\*čakra-* és

\**abhra-*). Mivel e szavak csak a számiban találhatók, kérdéses, hogy ezek alapján mennyire biztos következtéseket lehet levonni. Kevésbé biztos megfelelés a PIE \**ǵhalgho-* → PU \**šjika(w)*, mert az átdó szó lehetett a (-*eh*<sup>2</sup> >) *ā*-femininum \**ǵhalghā* is. A PIE \**londho-* → PU \**lamti/lanti* > fi. *lansi* 'alföld', komi, udmurt *lud* 'mező' (Koivulehto 2001b: 241) pedig valószínűleg nem helyes etimológia, mert Aikio (2015) újabb magánhangzó-elmélete alapján rekonstruált uráli alaknak az indoeurópai \**londho-* aligha lehet az eredetije.

Aikio és Kuokkala hipotézisének elfogadása annak feltevésére kényszerít, hogy a finnégi nyelvek germán jövevényszavainak nagy részét azelőtt vették át, mielőtt a pregermán *ā* a protogermán *ō*-vá változott volna. Ezekben a jövevényszavakban ezt a magánhangzót a finnégi második szótagi *A* képviseli, az általunk ennél későbbinek bizonyított protogermán jövevényszavakban pedig ennek közfinn második szótagi *o* felel meg. Eddig általában elfogadott volt Kallio (2015: 29) óvatosabb interpretációja, amely szerint *A*-végződésű átvételeket nem lehet teljes biztonsággal előgermánoknak tartani. De ez az interpretáció egyértelműen függ a közfinn második szótagi *o* datálásától.

A közfinn balti jövevényszavainak egy részét is az átdó nyelvben történt hasonló magánhangzó-változás után vették át, de ez a nyelvi állapot a protobaltinál későbbi, és a jövevényszavakat leszámítva nyom nélkül eltűnt (Kallio 2008). Ennek a nyelvnek az *ā* > *ō* hangváltozását csak szóvégi pozícióban, rövid első szótag utáni második szótagban lehet észrevenni, mert a változás előtt átvett szavakban ebben a pozícióban a protofinn *A* található, a változás utáni szavakban viszont *o*. Kutatásunk elutasítja a fi. *salu* ~ száÉ *suolu* szó balti eredetét teljesen függetlenül a második szótagi *o* korától: ez valószínűleg átvétel egy kihalt ősi nyelvből.

A második szótagi *u*-t a régi jövevényszavak alapján pontosabban lehet datálni. A legrégebbi *u*-jövevényszavak az árja (iráni) eredetű fi. *paksu* és (elő)germán *olut*. Csak kicsit későbbi *u*-s szavak a balti eredetű fi. *panu* és *pelu*, valamint a germán eredetű fi. *airut* és vagy balti vagy germán eredetű fi. *metu*, bár az utóbbi két szónak a korát nehezebb datálni (későbbi germán átvételek is lehetnek). A közfinn balti jövevényszavaiban az átdó nyelv szóvégi *u*-jának mindig a finnégi *u* felel meg. Az iráni \**počaw* szóban a szóvégi \*-*aw* valószínűleg nem a nominatív \**pacu* *u*-ját képviseli, hanem az \*-*aw*-ablautfokot.

Szóbelseji helyzetben az *u* ugyanakkor fiatalabb. A fi. *ankerias*, *kypärä* és *perkele* balti jövevényszavakban és a fi. *aika* (< középső közfinn \**ajeka*) és *sapilas* germán jövevényszavakban az átdó nyelv *u*-ját az átvéto nyelv illabiális palatális magánhangzója helyettesíti. Az *u* se vezethető vissza a protouráli legrégebbi szakaszára, mert a proto-indoeurópai és előárja jövevényszavakban az átdó alak *u*-jának sokszor *i* felel meg: pl. PIE \**sHinu* → PU \**šini* (Koivulehto (1999: 210), előárja \**medhu* → PU \**meti*.

## Rövidítések

B	balti
fi.	finn
G/Ú	vagy protogermán vagy újabb skandináv/német jövevényszó
OI	óind (szanszkrit)

PB	protobalti
PF	közfinn
PG	protogermán
PI	protoiráni
PIE	proto-indoeurópai
PII	proto-indoiráni
PU	protouráli
(szá)É	északi számi
(szá)D	dél számi
(szá)I	inari számi
(szá)L	lulei számi
(szá)P	pitei számi
(szá)T	teri számi

### Hivatkozások

- Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami, in Irma Hyvärinen – Petri Kallio – Jarmo Korhonen szerk.: *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen: Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag* (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63.), Helsinki, 5–34.
- Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory, *SUSA* 91, 9–55.
- Aikio, Ante 2009: *Saami loanwords in Finnish and Karelian*, Doctoral dissertation, Oulu.
- Aikio 2012a = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio): On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic \*x, in Tiina Hyytiäinen et al. szerk.: *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilinguae. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012* (SUST 264.), Helsinki, 227–50.
- Aikio 2012b = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio): An Essay in Saami ethnolinguistic prehistory, in Riho Grünthal – Petri Kallio szerk.: *A linguistic map of prehistoric Northern Europe* (SUST 266.), Helsinki, 63–117.
- Aikio 2013 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio): Uralilaisen kantakielen vokaalistosta, esitelmä Aulis J. Joen ja Erkki Itkosen juhlaseminaarissa 19.4.2013, Handout
- Aikio 2014 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio): On the reconstruction of Proto-Mari vocalism, *Journal of Language Relationship* 11, 125–57.
- Aikio, Ante 2015: The Finnic ‘secondary *e*-stems’ and Proto-Uralic vocalism, *SUSA* 95, 26–66.
- Álgu = Álgu – sámegielaideid etymologalaš diehtovuoddu. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. (a számi nyelvek etimológiai adatbázisa), Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, aineistopalvelu Kaino <http://kaino.kotus.fi/algu>
- Bereczki, Gábor et al. 2013: *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari)* (Veröffentlichungen des Societas Uralo-Altaica 86.), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

- Bjorvand, Harald – Lindeman, Fredrik Otto 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*, Revidert og utvidet utgave, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo, Novus forlag.
- Campbell, Lyle – Andrew Garrett 1993: Review, Jorma Koivulehto, Uralische Evidenz für die Laryngalthetheorie (1991), *Language* 69/4, 832–6.
- Cheung, Johnny 2007: *Etymological dictionary of the Iranian verb* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Vol 2), Brill, Leiden – Boston.
- Collinder, Björn 1932: *Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 28:1), Uppsala – Leipzig.
- Derksen, Rick 2008: *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Vol 4), Brill, Leiden – Boston.
- EWAia = Mayrhofer, Manfred 1986–2001: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen
- Grünthal, Riho 2012: Baltic loanwords in Mordvin, in Riho Grünthal – Petri Kallio szerk.: *A linguistic map of prehistoric Northern Europe* (SUST 266.), Helsinki, 297–343.
- Heikkilä, Mikko K. 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*, Helsinki, Helsingfors universitet. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0066-5>
- Holopainen, Sampsa 2016a: Substitution of Proto-Indo-Iranian and Proto-Iranian affricates and sibilants in Uralic, Poszter előadás, The Annual meeting of SLE, 2016, Nápoly. [http://sle2016.eu/downloads/documents/SLE2016\\_Holopainen.pdf](http://sle2016.eu/downloads/documents/SLE2016_Holopainen.pdf)
- Holopainen, Sampsa 2016b: On the etymology of Hungarian *úr* 'lord, gentleman' and its possible cognates, *Folia Uralica Debreceniensia* 23, 57–68.
- Holopainen, Sampsa – Niklas Metsäranta 2016: Indo-European loanwords in Mari. Előadás, *Kielitieteen päivät*, Oulu, 26.5.2016 <http://finnugor.arts.unideb.hu/fud/fud23/fud23.pdf>
- Holopainen, Sampsa 2017a (megjelenés alatt): Indo-Iranian loanwords confined to Saami, in Sampsa Holopainen – Janne Saarikivi szerk.: *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*, Uralica Helsingiensia, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Holopainen, Sampsa 2017b (leadva 2016 októberében): Indo-Iranian loans in Finnic – a critical overview.
- Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa, *SUSA* 92, 9–56. <http://www.sgr.fi/susa/92/hakkinen.pdf>
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic, *FUF* 44, 23–42.
- Junttila, Santeri 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Doktori disszertáció, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1842-4>
- Kallio, Petri 2008: On the “Early Baltic” loanwords in Common Finnic, in Alexander Lubotsky – Jos Schaeken – Jeroen Wiedenhof szerk.: *Evidence and counter-evidence: Essays in honour of Frederik Kortlandt 1* (Balto-Slavic and Indo-European linguistics, Studies in Slavic and General Linguistics 32.), Amsterdam – New York, 265–77.

- Kallio, Petri 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami, in Tiina Äikäs szerk.: *Mattut – maddagat: the roots of Saami ethnicities, societies and spaces*. (Publications of the Giellagas Institute 12.), Oulu, Oulun yliopisto, 30–45.
- Kallio, Petri 2012a: The non-initial-syllable vowel reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic, in Tiina Hyytiäinen – Lotta Jalava – Janne Saarikivi – Erika Sandman szerk.: *Per Urales ad Orientem* (SUST 264.), Helsinki, 163–75.
- Kallio, Petri 2012b: The prehistoric Germanic loanword strata in Finnic, in Riho Grünthal – Petri Kallio szerk.: *A linguistic map of prehistoric Northern Europe*, (SUST 266.), Helsinki, 225–38.
- Kallio, Petri 2015: Stratigraphy of Germanic loanwords in Finnic, in John Ole Askedal – Hans Frede Nielsen szerk.: *Early Germanic languages in contact* (North-Western European Language Evolution Supplement Series 27.), Amsterdam – Philadelphia, PA, 23–38.
- Kallio, Petri 2017 (megjelenés alatt): Ensi tavun diftongit kantasuomessa, in Sampsa Holopainen – Janne Saarikivi szerk.: *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*, Uralica Helsingiensia, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Karsten, T. E. 1915: *Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu den ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen* (Acta Societatis Scientiarum Fennicae, Tomus XLV, No 2), Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä I–II, *Virittäjä* 80, 33–47, 247–90.
- Koivulehto, Jorma 1979: Lainoja ja lainakerrostumia, *Virittäjä* 83, 267–96.
- Koivulehto, Jorma 1981: Reflexe des germ. /ē<sup>1</sup>/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (Tübingen)* 103, 16–203, 333–76. [újráközölve: SUST 237.]
- Koivulehto, Jorma 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa, *SUSA* 78, 107–32.
- Koivulehto, Jorma 1984: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset, in Jarl Gallen et al. szerk.: *Suomen väestön esihistorialliset juuret* (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131), Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 191–206.
- Koivulehto, Jorma 1986: Die Sieverssche Regel im Lichte der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen, in Béla Brogyani – Thomas Krömmelbein szerk.: *Germanic dialects: Linguistic and Philological Investigations* (Current Issues in Linguistics Theory 38.), Amsterdam, 249–94.
- Koivulehto, Jorma 1990: Frühe indogermanisch-uralische Sprachkontakte, in Vyach. Vs. Ivanov – T.M. Sudnik – E.A. Khelimskiy szerk.: *Uralo-indogermanica II*, Moskva, Institut slavyanovedeniya I balkanistiki AN SSSR, 3–9.
- Koivulehto, Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngalthorie* (Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 24), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Koivulehto, Jorma 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa, in Paul Fogelberg szerk.: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153), Helsinki, Suomen Tiedeseura, 207–36.



- Koivulehto, Jorma 2001a: Zum frühen iranischen und indoiranischen lexikalischen Einfluss auf das Finnisch-Ugrische, in Klaus Karttunen – Petteri Koskikallio szerk.: *Vidyārnavaṇḍanam: essays in honour of Asko Parpola* (Studia Orientalia 94.), Helsinki, Finnish Oriental Society, 359–78.
- Koivulehto, Jorma 2001b: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans, in Christian Carpelan – Asko Parpola – Petteri Koskikallio szerk.: *Early Contacts between Uralic and Indo-European: linguistic and archaeological considerations* (SUST 242.), Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 235–64.
- Koivulehto, Jorma 2007: Saamen ja suomen ’poro’, in Jussi Ylikoski – Ante Aikio szerk.: *Samit, sanit, satnehamit* (SUST 253.), Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 251–58.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kroonen, Guus 2013: *An etymological dictionary of Germanic inherited lexicon* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Vol 11), Brill, Leiden – Boston.
- Kuokkala, Juha 2012: *Jälkitavujen labiaalivokaalit saamessa ja itämerensuomessa*, Pro gradu -tutkielma (MA szakdolgozat), Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201206085938>
- Kuokkala, Juha 2016: Vartalovokaalien substituutioista itämerensuomen germaanisissa lainasanoissa. Előadás, Kielitieteen päivät, Oulu 26.5.2016.
- Kuokkala, Juha 2017 (megjelenés alatt): Finnic-Saamic labial vowels of non-initial syllables: An etymological evaluation, in Sampsa Holopainen – Janne Saarikivi szerk.: *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*, Uralica Helsingiensia, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lang, Valter 2016: Early Baltic-Finnic contacts as evidenced by archaeological and linguistic data, *ESUKA – JEFUL* 2016, 7–1, 11–38.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe* (SUST 72.), Helsinki.
- LÄGLOS = Kylstra, A. D. et al. 1991–2012: *Lexikon der älteren Germanischen Lehnwörter der ostseefinnischen Sprachen I–III*, Amsterdam–New York/Atlanta, GA, Rodopi.
- LIV = Helmut Rix et al. szerk.: *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden, Reichelt.
- Moór, Elemér 1965: Úr és ország, *Nyelvtudományi Közlemények* 67, 139–42.
- A. Molnár Ferenc 2003: A magyar hosszúmássalhangzó-rendszer kialakulásáról és néhány finnugor eredetű szavunk hangtani fejlődéséről, *Nyelvtudományi Közlemények* 100, 198–211.
- Munkácsi, Bernát 1901: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Nieminen, Eino 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die Herkunftsfrage, *FUF* 22, 5–66.
- Parpola, Asko 1999: Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielitieteellisen ja arkeologisen aineiston perusteella, in Paul Fogelberg szerk.: *Pohjan pohuilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153.), Helsinki, Suomen Tiedeseura, 180–206.

- Rédei, Károly 1986: *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten* (Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 16), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Saarikivi, Janne 2004: Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic? *SUSA* 90, 187–214.
- Saarikivi, Janne 2007: Uusia vanhoja sanoja, in Jussi Ylikoski – Ante Aikio szerk.: *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007.* (SUST 253.), Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 325–47.
- Salminen, Tapani 2002: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies, in *Лингвистический беспредел: сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой*, Москва, Издательство Московского университета, 44–55. <http://www.helsinki.fi/~tasalmin/kuzn.html>
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages, in Denis Sinor szerk.: *The Uralic languages: description, history and foreign influences* (Handbuch der Orientalistik 8: Handbook of Uralic studies 1), Leiden, E. J. Brill, 478–554.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An introduction*, Karašjohka, Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä, in Paul Fogelberg szerk.: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153), Helsinki, Suomen Tiedeseura, 70–90.
- Sammallahti, Pekka 2001: The Indo-European loanwords in Saami, in Christian Carpelan – Asko Parpola – Petteri Koskikallio szerk.: *Early Contacts between Uralic and Indo-European: linguistic and archaeological considerations* (SUST 242.), 397–416.
- Setälä, E. N. 1906: Zur Herkunft und chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen, *SUSA* 23, 1–50.
- SSA = Erkki Itkonen – Ulla-Maija Kulonen szerk.: 1992–2000, *Suomen sanojen alkuperä* 1–3, Etymologinen sanakirja, Helsinki.
- SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
- UEW = Rédei, Károly et. al. 1986–1988: *Uralisches etymologisches Wörterburch*, Wiesbaden, Harrassowitz. Internetes változat (Uralonet): [uralonet.nytud.hu](http://uralonet.nytud.hu)
- de Vaan, Michiel 20013: *The Avestan vowels* (Leiden Studies in Indo-European 12.), Amsterdam–New York, Rodopi.
- VMS = Valdek Pall szerk.: *Väike murdesõnastik I–II*, Valgus, Tallinn, 1982–1989. Internetes változat: <http://www.eki.ee/dict/vms/>
- Zhivlov 2006 = Живлов, Михайл 2006: *Реконструкция праобско-угорского вокализма*, Диссертация, Москва.
- Zhivlov, Mikhail 2014: Studies in Uralic vocalism III. *Journal of Language Relationship* 12, 113–48.